

Вищий навчальний заклад «Український католицький університет»

Факультет суспільних наук

назва факультету

Кафедра теорії права та прав людини

(повна назва кафедри)

Пояснювальна записка

до дипломного проекту (магістерської роботи)

магістр

(освітній ступінь)

на тему **ВПЛИВ ЗМІНИ КЛІМАТУ НА РЕАЛІЗАЦІЮ ПРАВ ЛЮДИНИ**

Виконала:

студентка II курсу, групи СПЛ18/М

спеціальності

081 «Право»

(шифр і назва спеціальності)

Новак Д.М.

(прізвище та ініціали)

Керівник Городиський І.

(прізвище та ініціали)

Рецензент

(прізвище та ініціали)

Львів – 2019 року

З А В Д А Н Н Я
НА ДИПЛОМНИЙ ПРОЕКТ (МАГІСТЕРСЬКУ РОБОТУ) СТУДЕНТУ

Новак Дар'я Миколаївна

(прізвище, ім'я, по батькові)

1. Тема проекту (роботи) Вплив зміни клімату на реалізацію прав людини

керівник проекту (роботи) к.ю.н. Городиський Іван

(прізвище, ім'я, по батькові, науковий ступінь, вчене звання)

затверджені “ ” 20__ року №__ (дата і номер протоколу ВР факультету)

2. Строк подання студентом проекту (роботи) 18.12.2019

3. Вихідні дані до проекту (роботи) Конституція України, Європейська Конвенція про захист прав і основоположних свобод людини, Орґуська Конвенція, Управління Верховного комісара Організації Об'єднаних Націй з прав людини "Доповідь щодо ситуації з правами людини в Україні 16 травня – 15 серпня 2016 р

4. Зміст розрахунково-пояснювальної записки (перелік питань, які потрібнорозробити) Основні права людини та зміна клімату, вплив зміни клімату на розвиток системи прав людини, дослідження наявності дискримінації, соціальна справедливість через призму зміни клімату

5. Перелік графічного матеріалу (з точним зазначенням обов'язкових креслень) Відсутні

6. Консультанти розділів проекту (роботи)

Розділ	Прізвище, ініціали та посада консультанта	Підпис, дата	
		завдання видав	завдання прийняв
1	Перший розділ		
2	Другий розділ		
3	Третій розділ		
4	Висновки		

7. Дата видачі завдання _____

КАЛЕНДАРНИЙ ПЛАН

№ з/п	Назва етапів дипломного проекту (роботи)	Строк виконання етапів проекту (роботи)	Примітка
1	Вступ		
2	Перший розділ		
3	Другий розділ		
4	Третій розділ		
5	Висновки		

Студент _____ Новак Д.
(підпис) (прізвище та ініціали)

Керівник проекту (роботи) _____ Городиський І
(підпис) (прізвище та ініціали)

ЗМІСТ

ЗМІСТ	4
ВСТУП.....	5
1. ОСНОВНІ ПРАВА ЛЮДИНИ ТА ЗМІНА КЛІМАТУ	10
1.1. Право на життя	10
1.2. Право на здоров'я.....	16
1.3. Інші права.....	23
2. ВПЛИВ ЗМІНИ КЛІМАТУ НА РОЗВИТОК СИСТЕМИ ПРАВ ЛЮДИНИ	31
2.1. Нові кліматичні права.....	31
2.2. Кліматична дискримінація	38
Економічна дискримінація.	38
Гендерна дискримінація.	40
Порушення прав дітей.	42
Інші вразливі групи.	44
3. СОЦІАЛЬНА СПРАВЕДЛИВІСТЬ ТА ЗМІНА КЛІМАТУ	49
3.1. Визначення соціальної справедливості в аспекті зміни клімату	49
3.2. Обов'язки держав та ділових кіл для забезпечення соціальної справедливості.....	60
ВИСНОВКИ	71
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	74

ВСТУП

Перша ідея про те, що клімат змінюється, була висунута в кінці 18 сторіччя шотландським геологом Джеймсом Хаттоном. Він стверджував, що протягом циклічних часових інтервалів загальносвітова температура Землі сягає свого мінімуму (льодовиковий період) та максимуму. Підґрунтям для цього твердження слугували знайдені ним докази існування льодовиків у місцях, де нині вони неможливі.¹

У 2000 роках вчені Барканс Дж., Зікмане І. з Латвії вивчали особливості річних потоків². У процесі аналізу було встановлено, що водотоки ряду річок підкоряються певним закономірностям у вигляді циклічних явищ. Подібні цикли піддавалися спектральному аналізу, який дозволив виділити різні групи частот. Ці частоти потім були співставленні з такими природними явищами як цикли сонячної активності і було встановлено, що явища тотожні. Це дало можливість припустити, що явища на Сонці, впливаючи на погодні умови, визначають кліматичні явища на Землі.³

На сьогодні немає жодних сумнівів, що температура поступово доходить до свого максимуму, який може значно зрости та який пришвидшується завдяки діяльності людини.

Під середньою температурою поверхні Землі мають на увазі кількість градусів не в якомусь конкретному місці, а усереднену цифру зі всіх точок Земної кулі.

Щоб отримати повне уявлення про температуру Землі, вчені поєднують вимірювання повітря над сушею та поверхнею океану, зібраними кораблями, буями та інколи супутниками.

¹ Young, Davis A. The biblical Flood: a case study of the Church's response to extrabiblical evidence. — Grand Rapids, Mich : Eerdmans, 1995. —327p.;

² Barkans J., Zicmane I. —Peculiarities of annual flows of World's rivers (with D.Zalostiba participation (8.3.Ch.)), World Energy Council, Nacional Committee of Latvia. Riga: RTU, 2005, 210p.;

³ Екабс Барканс, Диана Жалостиба "К ПРОБЛЕМЕ ИЗМЕНЕНИЯ КЛИМАТА ЗЕМЛИ", Рига 2010, 93 с.;

Температуру на кожній станції суходолу та океану порівнюють щодня з нормальною для цього місця та часу, як правило, середньостроковою середньою тривалістю протягом 30 років. Відмінності називають «аномаліями», і вони допомагають вченим оцінити, як змінюється температура з часом.⁴

У 1988 році за участю Організації Об'єднаних Націй (ООН) з метою надання об'єктивних наукових даних була створена Міжурядова група експертів зі зміни клімату. Зокрема, ця група експертів встановила, що «з огляду на інерційність кліматичної системи, навіть в разі припинення антропогенного впливу неминуче потепління ще на 0,6 ° C»⁵. Також, Міжурядова група експертів з зміни клімату у висновках до своєї п'ятої доповіді по оцінці кліматичних змін прийшли до наступного висновку: «Найімовірніше, що вплив людини є головною причиною потепління починаючи з середини 20 - го століття»⁶.

Через викиди великої кількості метану, вуглекислого газу та азоту, що поглинають інфрачервоні (теплові) промені, які випромінює нагріта поверхня планети, утворюється парниковий ефект. Це перешкоджає охолодженню Землі, що призводить до збільшення температури повітря.⁷

Найбільш помітним є те, що глобальне потепління зумовлює численні природні лиха, які забирають життя тисяч людей та ставлять під загрозу біорізноманіття планети.

Як підкреслила Рада ООН з прав людини у своїй Резолюції 26/27: "зміна клімату є нагальною глобальною проблемою, яка потребує глобального вирішення". Рада закликала до міжнародного співробітництва для імплементації Рамкової конвенції Організації

⁴ ROZ PIDCOCK "Explainer: How do scientists measure global temperature?" Available: <https://www.carbonbrief.org/explainer-how-do-scientists-measure-global-temperature>;

⁵ Climat Change 2007 - Impact, Adaptation and Vulnerability : Contribution of Working Group II to the Fourth Assessment Report of the IPCC;

⁶ IPCC AR5 WG1 Summary for Policymakers 2013, p. 17 ;

⁷ Національний екологічний центр України «Зміна клімату». [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://necu.org.ua/climate/>

Об'єднаних Націй про зміну клімату”⁸. Це має допомогти державам стабілізувати концентрацію парникових газів навколо Землі на рівні, за якого люди не впливатимуть на кліматичну систему.

Актуальність роботи.

Робота є актуальною, оскільки у ній розглянуте питання впливу зміни клімату на основні права людини, такі як право на життя, здоров'я, власність та інші; приведені приклади їх порушення. У роботі розглянуто питання кліматичних прав як частини права на безпечне довкілля, що формує в правовому вимірі системність та ієрархічність прав. Привернута увага до питання дискримінації вразливих груп населення за важкістю та невідворотністю впливу на них кліматичних змін. Визначено питання соціальної справедливості в аспекті зміни клімату та обов'язки держави для її забезпечення.

У зв'язку з неможливістю адаптувати до зміни клімату усіх та відмінністю сприйняття цих змін різними групами населення, важливим є дослідження безпосереднього її впливу на права людини.

Теоретичне та практичне значення цієї роботи має метою показати важливість дослідження та нагальності вирішення проблем порушення прав людини, а також можливість використання цієї інформації для коригування діяльності органів державної влади, що має бути спрямована на попередження подальшого погіршення стану навколишнього середовища та ліквідацію наслідків.

Сьогодні існують цілі агентства при міжнародних організаціях, що займаються виключно дослідженням сфери змін клімату та наслідків цих процесів. Проте, погляд на зміну клімату з точки зору прав людини не є достатньо дослідженим питанням.

Наукова новизна роботи полягає в теоретичному розгляді закономірностей впливу зміни клімату та прав людини. У роботі набуло

⁸ Рамкова Конвенція ООН про зміну клімату

подальшого розвитку в аспекті частини права на безпечне довкілля, а також в питанні дискримінації вразливих груп населення.

Мета роботи полягає у дослідженні на діяльність держав у сфері змін клімату.

Досягненню мети сприяє дослідження **завдань**:

- окреслити вплив зміни клімату на права людини
- дослідити процес формування кліматичних прав
- з'ясувати питання наявності кліматичної дискримінації
- здійснити характеристику правової держави через призму

соціальної справедливості в контексті зміни клімату

Об'єктом дослідження є права людини, а предмет становить вплив зміни клімату на основоположні права людини, наприклад такі, як життя, здоров'я та майно. Також в роботі розглянуте формування нових прав людини під цим впливом та обов'язок соціальної держави, який з'являється з цього.(певні явища, які є частиною об'єкту)

У магістерській роботі використані такі методи дослідження як аналіз, аналогія, узагальнення та порівняння. Фундаментальними джерелами є Загальна Декларація прав людини, Європейська Конвенція захисту прав і основоположних свобод людини, Організаційна Конвенція, Рамкова Конвенція та інші.

Структура роботи:

У першому розділі розглянуті права людини, вплив на які вже визнала світова наукова спільнота. Право на життя виділено окремим розділом, як основоположне право, право на здоров'я, як найважливіше з моєї точки зору та поверхнево оглянуті деякі інші права.

У другому розділі досліджується формування нових кліматичних прав та питання дискримінації уразливих груп населення (жінки, діти, корінні народи та інші).

У третьому розділі вивчається питання соціальної справедливості в аспекті зміни клімату та позитивних обов'язків соціальної держави для досягнення мети соціальної справедливості.

1. ОСНОВНІ ПРАВА ЛЮДИНИ ТА ЗМІНА КЛІМАТУ

1.1. Право на життя

Право на життя є моральним принципом, який заснований на переконанні, що істота має право жити і не може бути вбитою будь-якою іншою особою чи урядом.

Конституція України⁹ проголошує, що конституційні права і свободи, зокрема право людини на життя, гарантуються і не можуть бути скасовані¹⁰ та їх зміст не може звужуватись¹¹. Крім того, основний закон держави забороняє внесення до нього будь-яких змін, які можуть призвести до скасування прав і свобод людини¹².

Отже, за своїм змістом положення частини другої статті 22 Конституції України передбачають, з одного боку, обов'язок держави гарантувати конституційні права і свободи, насамперед право людини на життя, а з другого - утримуватись від прийняття будь-яких актів, які призводили б до скасування конституційних прав і свобод, а отже - і права людини на життя. Виходячи з положень частини другої статті 8 Конституції України, норма частини другої її статті 22 має враховуватись при прийнятті законів та інших нормативно-правових актів, спрямованих на регулювання відповідних суспільних відносин. Позбавлення людини життя державою внаслідок застосування смертної кари як виду покарання, навіть у межах положень, визначених законом, є скасуванням невід'ємного права людини на життя, що не відповідає Конституції України.¹³

Це право цілком припустимо розглядати в двох аспектах :

- право особи на свободу від будь-яких незаконних зазіхань на життя з боку держави, його представників або приватних осіб;
- право особи на вільне розпорядження своїм життям. Останнє дозволяє говорити про право на життя як негативному праві - як свободу жити.

⁹ Конституція України Редакція від 21.02.2019;

¹⁰ Конституція України ч.2 ст.22;

¹¹ Конституція України ч.3 ст.22;

¹² Конституція України ч.1 ст. 157 ;

¹³ Позиція Конституційного Суду України №№ 11/99, 3/18;

Право на життя закріплене у 3 статті Загальної Декларації прав людини: «Кожна людина має право на життя, свободу і на особисту недоторканність».¹⁴ Це право також виражається в таких нормативно-правових актах, як Європейська Конвенція про захист прав і основоположних свобод людини¹⁵ (стаття 2), Міжнародний пакт про громадянські і політичні права¹⁶ (стаття 6), Конвенція про права дитини¹⁷ (стаття 6), Міжнародна Конвенція про захист прав всіх трудящих-мігрантів і членів їх сімей¹⁸ (стаття 11), Конвенція про права осіб з інвалідністю¹⁹ (стаття 10), Африканська хартія прав і народів²⁰ (стаття 4).

У Загальній декларації прав людини²¹ зазначено: "Кожна людина має право на соціальний і міжнародний порядок, при якому права і свободи ... можуть бути повністю здійснені". Сьогодні реалізація людських прав порушується в результаті того, що не здійснюються ефективні дії по боротьбі зі зміною клімату.

Забруднення атмосфери, яка безпосередньо впливає на клімат, почалося одночасно з третьою науково-технічною революцією у кінці XIX сторіччя. Проте перші дії зменшення забруднення та попередження зміни клімату були розпочаті у 1972 році, коли в Стокгольмі було скликано Конференцію ООН з питань навколишнього середовища людини. найважливішим результатом цієї конференції є те, що питання, підняті під час заходу, були чітко закріплені на міжнародному порядку денному, і це призвело до створення Програму ООН з навколишнього середовища (ЮНЕП) для того, аби знайти відповіді на питання, поставлені під час Конференції. На початку 1985 р. держави пообіцяли співпрацювати у сфері охорони навколишнього середовища та обмінюватись необхідною інформацією, і вже у 1987 р. було підписано Монреальський протокол про речовини, що руйнують озоновий шар²². Наступним кроком став

¹⁴ Загальна Декларація прав людини ст.3 ;

¹⁵ Європейська Конвенція про захист прав і основоположних свобод людини, ратифіковано Законом України № 475/97-ВР від 17.07.97;

¹⁶ Міжнародний пакт про громадянські і політичні права, ратифіковано Україною від 19.10.1973;

¹⁷ Конвенція про права дитини від 20.11.1989 р;

¹⁸ Міжнародна Конвенція про захист прав всіх трудящих-мігрантів і членів їх сімей від 18.12.1990;

¹⁹ Конвенція про права осіб з інвалідністю від 13 грудня 2006 р;

²⁰ Африканська хартія прав і народів 1981;

²¹ Загальна Декларація прав людини від 10.12.1948;

²² Монреальський протокол про речовини, що руйнують озоновий шар 1987;

Лондонський договір, підписаний у 1990 р. Його основна мета - поступово зменшити використання хімічних речовин, які становлять загрозу озоносфері.

У 1992 р. держави уклали Рамкову Конвенцію ООН²³ про зміну клімату. Її підписали 180 країн, які прийняли зобов'язання в першу чергу скоротити викиди небезпечних для атмосфери газів. З того моменту проводилися зустрічі сторін Рамкової Конвенції, на яких йшло обговорення досягнутих результатів та поступове збільшення амбіцій щодо попередження кліматичної катастрофи. У 1997 році з'явився Кіотський протокол²⁴ - додаткова угода до Рамкової конвенції. Його також підписали майже всі країни - учасниці ООН. Документ визначав норми викидів для кожного окремо взятого держави, а також встановлював порядок торгівлі емісійними квотами, тобто та країна, яка не вичерпала ліміт на викиди, могла продати «надлишок». Однак цей механізм виявився недостатньо ефективним.

Паризьку хартію по клімату, яка замінила Кіотський протокол в 2015 році, підписали 197 країн. Держави зобов'язалися поетапно скорочувати викиди парникових газів, переорієнтувавши свої економіки на зелені технології. Мета документа - до 2050 року знизити шкідливі викиди на 50% в порівнянні з рівнем 1990 року, «пригальмувавши» глобальне потепління.

Так, для забезпечення прав людини необхідно, щоб міжнародне співтовариство відновило до них свій інтерес і вивело екологічні права на новий рівень міжнародно-правового захисту²⁵. Цьому сприяє прийняття у 1998 році Організації Об'єднаних Націй конвенції²⁶ - унікальної міжнародної екологічної угоди, яка пов'язує екологічні права з правами людини, охорону довкілля з підзвітністю уряду, зосереджує свою увагу на взаємовідносинах між

²³ Рамкова Конвенція Організації Об'єднаних Націй про зміну клімату, Ратифікація від 29.10.1996;

²⁴ Кіотський протокол до Рамкової конвенції Організації Об'єднаних Націй про зміну клімату, ред. Від 17.11.2006;

²⁵ Limon M. Human Rights and Climate Change: Constructing a Case for Political Action // Harvard Environmental Law Review. 2009;

²⁶ Орхуська Конвенція, Редакція від 27.05.2005;

громадськістю та владою в демократичному суспільстві. Суди несуть велику відповідальність в проведенні держави і бізнесу до відповідальності за виконання своїх зобов'язань в галузі прав людини в контексті зміни клімату. У своєму консультативному висновку 2017 року, Міжамериканський суд з прав людини (МАКПЧ) підтвердив, що несприятливі наслідки зміни клімату впливають на права людини.²⁷

Зміни клімату торкаються не тільки здоров'я людей, оскільки брак питної води та доступу до продовольчих ресурсів може спричинити не лише настання політичних розбіжностей, а і виникнення військових конфліктів.

2-14 грудня 2018 року відбулась 24-а Конференція сторін Рамкової конвенції зі зміни клімату, результатом якої стало прийняття Книги правил Паризької угоди та наголошення на важливості постійного перегляду досягнутого прогресу та рівня амбіцій з питань зміни клімату на основі останніх наукових досягнень²⁸

На зв'язок між зміною клімату і правами людини звертали увагу Маршаллові острови, оскільки підвищення рівня моря і скорочення суші можуть призвести Маршаллові острови до припинення їх фізичної придатності для житла, що вже піднімає проблеми міграції, переселення, культурного виживання і суверенітету.

Вже у 2007 році Мальдіви скликали конференцію невеликих острівних держав, які вирішили спробувати провести переговори для укладення нової угоди про клімат з великим розумінням ефектів впливу зміни клімату на права людини. З цією метою вони просили, щоб офіс верховного комісара ООН з прав людини провів детальне вивчення відносин між зміною клімату і правами людини, і в березні 2008 року Мальдіви переконали Раду з прав людини інспірувати підготовку такого звіту.

²⁷ Міжамериканський суд з прав людини, навколишнього середовища і прав людини, Консультативний висновок Оси-23/17 від 15.11.2017 року, на прохання Республіки Колумбії;

²⁸ «Довкілля і клімат: інформаційно-аналітичний огляд екологічної та кліматичної політики і права ЄС» за грудень 2018 року;

Мальдіви - це архіпелаг з 25 низько розташованих коралових атолів, розташованих в Індійському океані. Клімат країни характеризується як "тропічний мусон" (MEEW, 2007)²⁹. Зміна клімату є загрозою для невеликих коралових островів, що складають Мальдіви. Більше 80 відсотків площі суші на Мальдівах розташовані на рівні менше одного метра над рівнем моря, тобто, підвищення рівня моря навіть на метр може призвести до втрати всієї сухопутної площі Мальдів (МНАНЕ, 2001)³⁰.

Коралові рифи, що оточують Мальдіви, руйнуються через поступове потепління морської води (крім забруднення від техногенних джерел). Зважаючи на те, що ці рифи підтримують як туризм, так і риболовецьку галузь, від якої майже виключно залежать люди, зміни клімату є серйозною загрозою для економічної бази.

Виступаючи на Генеральній Асамблеї 29 вересня 2008 року, Ахмед Калель з Мальдівських островів, голова делегації малих островних країн, що розвиваються (SIDS), заявив, що самому існуванню його нації загрожує зміна клімату. Він запевнив, що глобальне потепління було не лише викликом для розвитку, але й поставило виклик для цілого ряду питань прав людини та безпеки. Він окреслив зворотну залежність, в якій островні держави найбільше страждають від наслідків зміни клімату, але найменше сприяють змінам клімату, виміряним їх відносним світовим споживанням енергії та води, рівнем викидів парникових газів та впливом вуглецю³¹

У звіті верховного комісара ООН з прав людини, розробленого за ініціативою Мальдівських островів, стверджується, що зміна клімату не

²⁹ Ministry of Environment, Energy and Water [MEEW] (2007). National Adaptation Programme of Action: The Republic of Maldives. Available: <http://unfccc.int/resource/docs/napa/mdv01.pdf> ;

³⁰ Ministry of Home Affairs, Housing and Environment [МНАНЕ] (2001). First National Communication of the Republic of Maldives. Available: Retrieved from <http://unfccc.int/resource/docs/natc/maldnc1.pdf> ;

³¹ H. E. Mr. Ahmed Khaleel, Chairperson of the Delegation 29 September 2008, Available: <https://www.un.org/en/ga/63/generaldebate/maldives.shtml> ;

порушує права людини³². Цей висновок виглядає дуже суперечливим. Ймовірно, це була спроба уникнути технічних складнощів, а також політичних наслідків оголошення висновків про те, що країни порушують законодавство про права людини, просто викидаючи в атмосферу парникові гази. Найбільший недолік звіту³³ полягає в тому, що він дуже мало говорить про зміст обов'язків держав щодо зміни клімату. Однак в звіті висловлена принципово нова позиція в одному ключовому питанні: висновок ясно дає зрозуміти, що ці обов'язки не обмежені територіально. Зокрема, там підкреслюється, що держави мають міжнародний обов'язок співпрацювати, щоб захистити права людини і що цей обов'язок особливо важлива в частині вирішення питання зміни клімату, що представляє глобальну загрозу правам людини.³⁴

Ангус П'ятниця з Гренади повідомляв, що протягом 20 років маленькі острівні держави підкреслювали, що прибережні зони швидко розмиваються, а урагани посилюються у своїй жорстокості та руйнівності. Під час цієї сесії Генеральної Асамблеї понад 40 доповідачів підкреслили погляд на кліматичні та наукові наслідки та рекомендували зосередити увагу на людській кількості кліматичних змін.

Зміни клімату впливають не лише на острівні країни. На сході Сполучених Штатів у жовтні 2012 року супер шторм Сенді був висотою 11 футів на вершині острова Мангеттен у Нью-Йорку³⁵. Величезні насоси в системі метро витісняли 18 мільйонів галонів на день, але не могли впоратись з прибуванням води. На ремонт системи метрополітену пішло 5 мільярдів доларів. Найгірше в цьому: на Стейт-Айленді зафіксовано сімнадцять випадків смерті; в Брукліні були руйнівні пожежі; місто Хобокен, штат Нью-Джерсі затопило. Мер Нью-

³² HUMAN RIGHTS COUNCIL RESOLUTION 7/23 "HUMAN RIGHTS AND CLIMATE CHANGE" 25th September 2008 85p;

³³ HUMAN RIGHTS COUNCIL RESOLUTION 7/23 "HUMAN RIGHTS AND CLIMATE CHANGE" 25th September 2008 85p;

Available: https://www2.ohchr.org/english/issues/climatechange/docs/submissions/Maldives_Submission.pdf ;

³⁴ Michigan Journal of Environmental & Administrative Law 2015 "Too Many Cooks in the Climate Change Kitchen: The Case for an Administrative Remedy for Damages Caused by Increased Greenhouse Gas Concentrations" 31p;

³⁵ BFM.RU Ураган «Сэнди» парализовал Восточное побережье США
Режим доступу: <https://www.bfm.ru/amp/news/197921> ;

Йорка Блумберг запропонував встановити перешкоди від повені, які коштуватимуть від 10 до 20 мільярдів доларів³⁶. До 2100 року передбачається, що море може піднятися на 5 футів у середньо атлантичному регіоні.

Хоча зв'язок між навколишнім середовищем та правами людини є незаперечним, точні зобов'язання держав з прав людини щодо пом'якшення зміни клімату та запобігання їх згубних наслідків є менш

Таким чином, зміна клімату порушує право на життя в таких аспектах, як недотримання права особи на свободу від будь-яких незаконних зазіхань на життя з боку держави або приватних осіб та втручання у право особи на вільне розпорядження своїм життям.

1.2. Право на здоров'я

Держава повинна створювати умови для ефективного і доступного для всіх громадян медичного обслуговування³⁷... Держава повинна дбати про розвиток фізичної культури і спорту, забезпечувати санітарно-епідемічне благополуччя.³⁸

Право на здоров'я часто пов'язують виключно з доступом до охорони здоров'я. Проте, Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права доповнює право на здоров'я такими факторами, як:

- Безпечна питна вода та адекватні санітарні умови;
- Безпечне продовольство;
- Нормальне харчування та нормальне житло;
- Сприятливе навколишнє середовище;
- Гендерна рівність³⁹.

Право на здоров'я також охоплює певні свободи, такі як право не наражатися на медичне втручання без згоди, право бути підданому

³⁶ Непотопляемый ковчег. Режим доступа: <https://lenta.ru/articles/2013/06/15/protection/> ;

³⁷ Рішення Конституційного Суду України у справі Справа N 1-13/2002 від 29.05.2002;

³⁸ УГСПЛ Максим Щербатюк, Володимир Яворський "право на здоров'я" 2006р ;

³⁹ ВОЗ викладення фактів №31 – 52р;

катуванню чи жорстокості, право на систему охорони здоров'я, яка забезпечить найвищий рівень здоров'я, право на профілактику та лікування, доступ до засобів першої необхідності, право на материнство, дитяче та репродуктивне здоров'я, рівний доступ до медичної допомоги, інформованість та участь населення в процесі прийняття рішень у сфері здоров'я на національному та місцевому рівнях.

Стаття 25 Загальної Декларації прав людини визначає: «Кожна людина має право на такий життєвий рівень, ... , який є необхідним для підтримання здоров'я і добробуту її самої та її сім'ї ... ». ⁴⁰ Преамбула 1946 року Всесвітньої організації охорони здоров'я (ВООЗ) Конституція визначає здоров'я в широкому сенсі як «стан повного фізичного, психічного і соціального благополуччя , а не тільки відсутність хвороб або фізичних дефектів». ⁴¹

Здоров'я коротко розглядається в Міжнародній конвенції Організації Об'єднаних Націй про ліквідацію всіх форм расової дискримінації , яка була прийнята в 1965 році та набрала чинності в 1969 р. Конвенція закликає держави "забороняти та ліквідувати расову дискримінацію у всіх її формах" та гарантувати право кожного, без різниці за расою, кольором чи національним чи етнічним походженням, на рівність перед законом "та посилання на цю норму" Право на охорону здоров'я, медичну допомогу, соціальне забезпечення та соціальні послуги. " ⁴²

ООН визначає право на здоров'я в статті 12 Міжнародного пакту про економічні, соціальні та культурні права 1966 р. ⁴³ , : "Держави-учасниці цього Пакту визнають право кожного на найвищий досяжний рівень фізичного та психічного здоров'я." ⁴⁴ . У 2000 р. Комітет ООН з економічних, соціальних та культурних прав опублікував Загальний коментар № 14 до Міжнародного пакту

⁴⁰ Загальна Декларація прав людини ст.25;

⁴¹ Конституція Всесвітньої організації охорони здоров'я від 22.07.1946;

⁴² Міжнародна конвенція про ліквідацію всіх форм расової дискримінації від 4 січня 1969 року;

⁴³ Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права ст.12;

⁴⁴ Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права від 16 грудня 1966 року;

про економічні, соціальні та культурні права, де визначив: " право на здоров'я не слід розуміти як право бути здоровим "⁴⁵.

Пункт (f) статті 4 Рамкової конвенції ООН про зміну клімату передбачає проекти і заходи щодо пристосування і пом'якшення впливу "з метою звести до мінімуму негативні наслідки [зміни клімату] ... для здоров'я суспільства і якості навколишнього середовища". Преамбула до Паризькому угодою доповнює ці положення і зазначає, що "сторонам слід, при здійсненні дій з метою вирішення проблем, пов'язаних зі зміною клімату, поважати, заохочувати і брати до уваги свої відповідні зобов'язання в галузі прав людини, право на здоров'я, права корінних народів, місцевих громад, мігрантів, дітей, інвалідів та осіб, які перебувають в уразливому становищі, і право на розвиток, а також гендерна рівність, розширення прав і можливостей жінок та справедливість поколінь справедливості ". Включення цих положень в Паризька хартія відображає зростаюче визнання зв'язку між зміною клімату і користуванням правами людини, в тому числі правом на здоров'я⁴⁶.

Згідно П'ятій оціночній доповіді МГЕЗК⁴⁷, зміна клімату призведе до ще більшого ризику порушень здоров'я, захворювань і смертей через посилення спеки та виникнення пожеж; до вищого ризику недоїдання через скорочення наявності і доступності їжі; до зниження працездатності і продуктивності; і до ще більшого ризику захворювань, що передаються через їжу, воду і переносників. У всьому світі 400 000 передчасних смертей викликані змінами клімату⁴⁸, і приблизно ще 250 000 смертей щорічно, викликаних наслідками зміни клімату, очікуються з 2030 р 2050 роками⁴⁹.

⁴⁵ Загальний коментар №14 до Міжнародного пакту про економічні, соціальні та культурні права;

⁴⁶ Аналітичне дослідження про вплив зміни клімату на використання права на здоров'я, режим доступу: <https://www.ohchr.org/RU/Issues/HRAndClimateChange/Pages/RightHealth.aspx> ;

⁴⁷ IPCC Fifth Assessment Report 2015, 167p;

⁴⁸ Climat Vulnerability monitor, DARA, 2012, 360p;

⁴⁹ World Health Organization 2014, 180p;

Управління Верховного комісара з прав людини організувало 3 березня 2016 року експертну дискусію Ради з прав людини про вплив зміни клімату на право на здоров'я і в консультації з державами-членами та іншими зацікавленими сторонами підготувало докладне аналітичне дослідження про вплив зміни клімату на право кожного на найвищий досяжний рівень фізичного і психічного здоров'я⁵⁰.

У цьому дослідженні містяться висновки, зокрема, що прямий вплив на здоров'я викликають кризи, такі як урагани, теплові хвилі, повені, зсуви, посуха та пожежі, серед інших. Зміна клімату сприяє цьому зростаюча частота та інтенсивність цих подій та пов'язані з ними впливи на здоров'я, які включають травми, інвалідність, смерть та передачу інфекційних захворювань. Окрім смертності, затоплення можуть спричинити травми, інфекції, проблеми з психічним здоров'ям. У період з 2005 по 2015 рік понад 1,5 мільярда людей постраждали від катастроф⁵¹.

Враховуючи, що забруднення атмосферного повітря та забруднення навколишнього повітря, за оцінками, можуть спричинити загибель майже 4,3 млн. та 3,7 млн смертей на рік відповідно⁵², це матиме значні переваги для здоров'я. Забруднювачі повітря також пов'язані з впливом на здоров'я, такими як серцево-судинні та респіраторні захворювання та аутизм⁵³.

За даними ВООЗ, прогнозоване підвищення середніх сезонних температур, а частота та інтенсивність теплових хвиль сприятимуть збільшенню смертності, пов'язаної з теплом, серед людей віком понад 65 років. За прогнозами, це призведе до майже 38 000 додаткових смертей на рік станом на 2030 рік і майже 100 000 додаткових смертей на рік станом на 2050 рік. Найбільший вплив буде відчуватися в Південно-Східній Азії⁵⁴.

⁵⁰ Управління Верховного комісара Організації Об'єднаних Націй з прав людини "Доповідь щодо ситуації з правами людини в Україні 16 травня – 15 серпня 2016 р" 52р;

⁵¹ WHO, "Gender inequities in environmental health", document EUR/5067874/151 (2008), 16р;

⁵² WHO, "Climate change and health", 74р;

⁵³ M.F. Cortez, "Air pollution exposure in pregnancy linked to autism in study" (Bloomberg, 18 December 2014);

⁵⁴ WHO, Quantitative Risk Assessment, 22р;

Зміна клімату допомагає розширити вектори захворювань різними способами. Стихійні лиха руйнують інфраструктуру води та санітарії, що призводить до спалахів води та захворювань, що передаються комахами. Наприклад, холера процвітає в кліматі потепління і комах та інших носіїв хвороби дуже чутливі до тепла, вологості та опадів. Зміна клімату значно розширила діапазон лихоманки денге і могла б зробити те саме для малярії⁵⁵.

Зміни клімату мають численні наслідки для передачі захворювань, включаючи подовження їх сезону передачі та розширення географічного ареалу. ВООЗ прогнозує, що ці наслідки призведуть до 48 000 додаткових випадків смерті від діареї у дітей віком до 15 років та 60 000 додаткових смертей від малярії до 2030 року. Ці збільшення смертності мали б непропорційний вплив на людей, які живуть в Африці та Південному Сході Азії.

Зміна клімату впливає на харчування через зміни врожаю сільськогосподарських культур, втрату засобів до існування, збільшення бідності та скорочення доступу до їжі, води та санітарії серед інших. Підвищений рівень вуглекислого газу спричинює зміни клімату і безпосередньо знижує білок, вміст мінералів і вітамінів багатьох основних харчових культур. До 2050 року очікується, що зміна клімату спричинить за собою додатково 24 мільйони недогодованих дітей. ВООЗ оцінює, що зміни клімату будуть призводити до майже 95 000 додаткових смертей на рік через недоїдання у дітей віком від 5 років або менше до 2030⁵⁶.

Наслідки зміни клімату можуть мати глибокий вплив на психічне здоров'я, як безпосередньо, так і впливаючи на системи соціальної підтримки та культурні традиції. Люди, які зазнають втрати будинків чи близьких людей або піддаються життєдіяльності, стикаються з більшими

⁵⁵ Various inputs, including WHO; and G. Mercer, "The link between Zika and climate change", The Atlantic (24 February 2016);

⁵⁶ G.C. Nelson and others, Climate change: Impact on Agriculture and Costs of Adaptation, International Food Policy Research Institute (Washington, D.C., 2009) 30p;

ризиками розвитку стресу та станів, пов'язаних із тривожністю, включаючи посттравматичні стресові розлади та депресію⁵⁷.

Розглядаючи питання зв'язку зміни клімату та порушення права на здоров'я неможливо уникнути питання озонового шару. У 1985 році була прийнята Віденська Конвенція про охорону озонового шару⁵⁸. Вже через два роки вона була доповнена Монреальським протоколом про речовини, що руйнують озоновий шар⁵⁹ для того, щоб хімічні речовини, які руйнують озоновий шар, були зняті з виробництва.

Цінність озонового шару полягає в тому, що він виступає своєрідним фільтром, поглинає деяку кількість ультрафіолетових променів. Він захищає біосферу і людей від прямого сонячного випромінювання. Наслідком його руйнації є збільшення кількості випадків раку шкіри у людей (меланома, карцинома та ін.), а також виникнення таких серйозних проблем, як ушкодження зернових культур та загибель великої кількості морського фітопланктону. Ці відкриття були доведені вченим Маріо Моліна⁶⁰ з Каліфорнійського Університету.

Захист усіх прав людини від впливу кліматичних змін є основоположним для захисту права на здоров'я. Як пояснив у справі *Concerning the Gabčíkovo-Nagymaros Project (Hungary v. Slovakia)* суддя Вірамантрі в окремій думці Міжнародного суду:

...Захист навколишнього середовища є... є важливою частиною сучасної доктрини прав людини, бо вона є обов'язковою умовою для численних прав людини, таких як право на здоров'я та право на власне життя. Навряд чи потрібно це деталізувати, як пошкодження навколишнього середовища може погіршити та підірвати всі права людини, про які йдеться в Загальній декларації та інших документах щодо прав людини...⁶¹

⁵⁷ Special Rapporteur on the right of everyone to the enjoyment of the highest attainable standard of health, statement made during the panel discussion on climate change and the right to health on 3 March 2016;

⁵⁸ Віденська конвенція про охорону озонового шару 1985 року;

⁵⁹ Монреальський протокол про речовини, що руйнують озоновий шар 1987;

⁶⁰ Mario J. Molina Available: <https://www.nobelprize.org/prizes/chemistry/1995/molina/biographical/> ;

⁶¹ Case Concerning the Gabčíkovo-Nagymaros Project (Hungary v. Slovakia), [1997] I.C.J. 92;

Однак у міжнародному масштабі зростає визнання специфічних взаємозв'язків між зміною клімату та правом людини на здоров'я. Елементи цього взаємозв'язку визнані в тексті Рамкової конвенції ООН про зміну клімату⁶². Стаття 1 визначає несприятливі наслідки зміни клімату як зміни у фізичному середовищі або біотиті внаслідок зміни клімату які мають суттєвий шкідливий вплив на здоров'я та добробут людини⁶³. Стаття 3 закликає Сторони Конвенції вжити заходів для мінімізації причин зміни клімату та мінімізувати його несприятливий вплив, у тому числі на здоров'я⁶⁴. Стаття 4 надалі вимагає від Сторін мінімізувати наслідки проектів та заходів щодо пом'якшення наслідків для здоров'я та адаптації для здоров'я населення вони беруть на себе зобов'язання, використовуючи відповідні інструменти, такі як оцінка впливу⁶⁵. Перше пряме посилання на права людини в контексті Конвенції було зроблено в 2010 році в рішенні 1/CP.16, де Конференція Сторін посилається на резолюцію 10/4 Ради з прав людини, в якій Рада визнає негативний вплив зміни клімату щодо ефективного використання прав людини. У рішенні наголошується, що Сторони Конвенції повинні повністю поважати права людини у всіх діях, пов'язаних із зміною клімату.⁶⁶

Таким чином, зміна клімату порушує право на здоров'я, оскільки значно ускладнює людям доступ до питної води та продовольства, створює загрозу недотримання адекватних санітарних умов, стану та самому існуванню стану житла, а також нові виклики підготовленості, у вигляді не лише стихійних лих, а й поширенню епідемій.

⁶² Рамкова Конвенція ООН про зміну клімату;

⁶³ Рамкова Конвенція ООН про зміну клімату ст.1;

⁶⁴ Рамкова Конвенція ООН про зміну клімату ст.3;

⁶⁵ Рамкова Конвенція ООН про зміну клімату ст.4;

⁶⁶ Annual report of the United Nations High Commissioner for Human Rights 2005, 252p ;

1.3. Інші права

Власність - володіння винятковими правами, що визначають володіння, розпорядження і обмеження доступу, передачі, контролю та відповідальності за те, чим володієш. Дуже важливим питанням є визначення власника і надання йому реального права власності. Тільки в цьому випадку власник може отримувати вигоду від економічної експлуатації об'єкта власності.

Право власності включає цілий комплекс прав. До найважливіших прав відноситься: право володіння; право користування і право розпорядження⁶⁷.

Право володіння - це фактичне володіння майном і утримання його у власному володінні. Без цього права всі інші права власності не можуть бути реалізовані.

Право користування - можливість експлуатації майна, вилучення з нього корисних властивостей і (або) отримання від нього доходів.

Право розпорядження - можливість власника на свій розсуд і в своїх інтересах здійснювати дії, що визначають юридичну долю майна. Це право визначає можливість реально розпоряджатися об'єктами власності. У практичній діяльності існують такі види розпоряджень як продаж; дарування; обмін; передача у спадщину; здача в оренду; заставу та ін.

Загальна Декларація прав людини у статті 17 містить текст: "Кожна людина має право володіти майном як одноособово, так і разом з іншими. Ніхто не може бути безпідставно позбавлений свого майна"⁶⁸. Європейська конвенція про права людини в Протоколі 1 статті 1, визнає право на фізичних і юридичних осіб «мирне володіння своїм майном», з урахуванням «загального інтересу або для забезпечення сплати податків»⁶⁹.

Африканська хартія прав людини і людей (АСНПР) захищає право власності найбільш чітко в статті 14, в якій зазначено: " Право власності

⁶⁷ Чичерин Б. Н. Собственность и государство. — СПб.: Издательство РХГА, 2005. — 824 с.;

⁶⁸ Загальна Декларація прав людини ст. 17;

⁶⁹ ЄКПЛ Протокол 1 ст.1;

гарантується. На неї можна посягати лише в інтересах суспільних потреб або в загальних інтересах громади та відповідно до положень відповідних законів."⁷⁰

В Американській декларації прав і обов'язків людини у статті 23 зазначено: "Кожна людина має право володіти такою приватною власністю, яка відповідає найважливішим потребам гідного життя та допомагає підтримувати гідність особистості та будинку».⁷¹

Генеральний секретар Всесвітньої метеорологічної організації Мішель Жарро казав: «Зв'язок між зміною клімату і виникненням стихійних лих вже доведений, оскільки вчені знайшли докази потепління при дослідженні тропічних циклонів в Тихому океані. Підтверджується це також тим, що у Європі, Китаї, Аргентині та інших місцях спостерігаються нетипово високі температури для цих регіонів, що, в свою чергу спричиняє численні пожежі. Кліматичні зміни послужили також каталізатором посухи в Африці і на Близькому Сході, сніжних буревіїв у Непалі і проливних злив, що викликали повені в Канаді та Новій Зеландії»⁷².

Так, зміна клімату порушує не лише право на життя та здоров'я, а позбавляє людей не лише рухомої власності (в межах, наприклад, відновлення здоров'я, примус переплачувати за отримання води чи їжі, медикаменти від нових або загострених захворювань), але й нерухомої – знищення будинків, руйнація чи затоплення землі. Оскільки зміна клімату сприяє дефіциту ресурсів вона спричинить боротьбу за них, що неминуче відобразиться, зокрема, на праві власності.

23 вересня 2019 року відбувся кліматичний саміт, метою якого було підвищення амбіцій та прискорення виконання зобов'язань щодо виконання Паризької угоди. На відкритті цього саміту Організації

⁷⁰ Африканська Хартія прав людини ст.14;

⁷¹ Американській декларації прав і обов'язків людини ст.23;

⁷² Thomas, Vinod "Climate change and natural disasters: Transforming economies and policies for a sustainable future" 2017 - 185p

Об'єднаних Націй у вересні 2019 році особливого резонансу набула промова 16-річної шведської еко-активістки Грети Тунберг⁷³. Дівчина звинуватила світових лідерів у зраді майбутніх поколінь, нерозумінні важливості проблеми та небажанні вирішувати проблему глобального потепління.

На цю промову відреагувала федеральна канцлерка Німеччини Ангела Меркель, додавши, що промислово розвинені країни спричиняють найбільший нагрів Землі, а страждати змушені держави, що розвиваються. Висновком її промови стало підкреслення зобов'язання розвинених країн зупинити потепління за допомогою та інвестицій⁷⁴.

Незважаючи на складність доведення причин та притягнення до відповідальності/визначення винних судові процеси за відшкодування збитків, спричинених зміною клімату вже почались.

Наприклад, мешканці Малібу подали позов до відшкодування збитків від вогню Вулсі.⁷⁵ У позові про відшкодування збитків та іншу допомогу у зв'язку з пожежею Вулсі мешканці Малібу згадували кліматичний ризик як один з відомих факторів, про які відповідачі - комунальна компанія "Південна Каліфорнія Едісон", її материнська компанія та компанія "Боїнг" ("Боїнг") - знали і на які відповідачі не відреагували в обслуговуванні та експлуатації свого обладнання та майна. Пожежа Вулсі була розпалена в листопаді 2018 року в районі польової лабораторії Санта-Сусанна, що належить Боїнг, і, як стверджували позивачі, був колишнім випробуванням ракетних двигунів та ядерних досліджень і "в даний час у центрі уваги всебічної програми екологічних розслідувань та очищення"⁷⁶. "Позивачі стверджували, що відповідачі комунальних служб покладали обов'язок, що не має права делегації, безпечно обслуговувати своє електрообладнання, і що Боїнг несе обов'язок зберігати свою власність в достатній мірі, а також, що всі обвинувачені знали про високий ризик

⁷³ Greta Thunberg Available: https://www.fischerverlage.de/autor/greta_thunberg/a4684841 ;

⁷⁴ Альтернативная Нобелевская премия. Режим доступа: <https://www.dw.com> ;

⁷⁵ Malibu Winery, Homeowners Sue SCE Over Woolsey Fire Damage Available: <https://www.nbclosangeles.com/news/local/malibu-winery-homeowners-sue-sce-over-woolsey-fire-damage/1222/> ;

⁷⁶ CASE Von Oeyen v. Southern California Edison Co., # 19STCV04409, 2019 ;

виникнення пожеж та знали, що їхнє обладнання чи майно належним чином не підтримуються та не є безпечними. У скарзі стверджуються позови про недбалість, обернене осуд, публічну неприємність, приватні неприємності, проступки, відповідальність за приміщення та порушення Каліфорнійського кодексу комунальних послуг та Кодексу охорони праці та безпеки.⁷⁷

У 2018 році суддя у Сан-Франциско випустив захоплюючу думку, відхиливши позов проти великих компаній з викопним паливом, таких як Chevron, Exxon та Shell. Суддя заявив, що, хоча «всі сторони погоджуються, що викопне паливо призвело до глобального потепління та підйому океану ... питання є правовим - чи повинні ці виробники викопних видів палива заплатити за очікуваний збиток, який в кінцевому підсумку впливе з підвищення рівня моря»⁷⁸.

Не менш важливою проблемою є загроза демократії і верховенству права. Очікувана масова міграція людей, змушених або голодувати, або рухатися, «створить величезні і безпрецедентні проблеми для управління» і, ймовірно, стимулює «націоналістичні, ксенофобські, расистські та інші заходи реагування», вважають в ООН. У лютому 2013 року міністр з Маршаллових островів, дав свідчення перед Радою Безпеки ООН щодо ризику існування своєї країни. Він описав сильне затоплення внаслідок припливів, а також серйозне забруднення питної води морською водою внаслідок цього. Посилаючись на проблеми водопостачання, він зазначив: "Це стало непридатним для споживання людиною та небезпечним для наших основних продуктів харчування та цитрусових". Він підкреслив, що загроза існуванню не була в майбутньому, а вже відбувається.⁷⁹

⁷⁷ CASE Von Oeyen v. Southern California Edison Co., # 19STCV04409, 2019 ;

⁷⁸ CASE THE PEOPLE OF THE STATE OF CALIFORNIA v. BP P.L.C., et al.;

⁷⁹ UNO climate change 2013, 92p ;

Крім права власності, зміна клімату зачіпляє також інші права, зокрема, право на воду і санітарні послуги, харчування, житло, самовизначення, культуру і розвиток.

Право людини на воду часто не має правового визначення як цивільних водних прав, навіть якщо це прямо включено у внутрішнє законодавство. Також, стверджуючи про право на воду на основі міжнародних норм, національним судам залишається відкритий, концептуальний простір для "надання вмісту", оскільки права на воду чітко не визначені в жодному договорі⁸⁰

У липні 2010 року Генеральна Асамблея ухвалила резолюцію, яка офіційно визнала право людини на воду та санітарію.⁸¹ Резолюція 64/292 цитує низку договорів та декларацій, а також стандарти, розроблені Комісією Європейського комітету з питань захисту прав людини в загальному коментарі №15. Цю резолюцію розглядають як корисне доповнення до Женевського процесу.

З Міжнародного пакту про громадянські та політичні права випливає загальне право людини на воду, отже, вода вважається основним елементом права на життя⁸², який вимагає головним чином, щоб держави не втручалися в її задоволення, тобто, ставить негативне зобов'язання.⁸³

Право на воду дає право кожній людині на достатню, безпечну, прийнятну, доступну та доступну воду для особистого та побутового використання. Це використання включає запобігання смерті від зневоднення, позбавлення від хвороб та воду для особистого вживання, приготування їжі, прання та гігієну. Елементи такого права "повинні бути адекватними людській гідності, життю та здоров'ю", що означає, що повний обсяг права є ширшим, ніж просто інтереси виживання.⁸⁴

⁸⁰ International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights, Dec. 16, 1966, 993 U.N.T.S.;

⁸¹ The Human Right to Water and Sanitation, G.A. (July 28, 2010) 4p;

⁸² International Covenant on Civil and Political Rights, art. 6, Dec. 16, 1966, 999 U.N.T.S. 171;

⁸³ Susan Moller Okin, Liberty and Welfare: Some Issues in Human Rights Theory, in *Nomos XXIII: HUMAN RIGHTS* 230, 237 (J. Roland Pennock & John W. Chapman eds., 1981);

⁸⁴ GC15, supra note 33, 11;

Право на воду передбачає "рівний та недискримінаційний" доступ до достатньої кількості безпечної питної води для особистого та побутового користування... для підтримки життя та здоров'я ». Держави зобов'язані вживати заходів щодо забезпечення права на воду, включаючи зобов'язання сприяти загальному доступу до води, а також забезпечити водою людей, яким не вистачає доступу з незалежних від них причин.

Культурні права є найважливішими засобами розвитку, підтримання миру, подолання бідності⁸⁵ і зміцнення соціальної згуртованості, а також взаємної поваги і розуміння між окремими особами і групами людей при всій їх різноманітності⁸⁶.

Право на здорове навколишнє середовище. Як зазначалося в попередніх доповідях Спеціального доповідача, законодавство щонайменше 155 держав-членів визнає право на безпечну, чисту, здорову і стійке навколишнє середовище. Основні елементи цього права включають безпечний клімат, чисте повітря, чисту воду і адекватні каналізаційні системи, хороші продукти харчування, які виробляються без нанесення екологічних збитків, нетоксичну середу, в якій ми можемо жити, працювати, вчитися і грати, велике біорізноманіття та здорові екосистеми. Ці елементи продиктовані зобов'язаннями, прийнятими в рамках міжнародних договорів про охорону навколишнього середовища, таких, як Рамкова конвенція Організації Об'єднаних Націй про зміну клімату, в якій держави зобов'язалися «запобігати небезпечному антропогенному втручання в кліматичну систему », або, іншими словами, підтримувати безпечний клімат.

Як нещодавно було визнано Верховним судом Колумбії і іншими судами, неприйняття державами належних заходів реагування на зміну

⁸⁵ Доповідь ПРООН про розвиток людини 2004 року, 22с;

⁸⁶ Конвенція ЮНЕСКО про охорону та заохочення розмаїття і культурного самовираження 20.10.2005;

клімату може являти собою порушення права на здорове навколишнє середовище.⁸⁷

У грудні 2005 року Шейла Ватт-Клутьє, жінка Інука та голова Інуїтської циркумполярної конференції, подала петицію до Міжамериканської комісії з прав людини (IACHR), що живе в Арктиці, подала прохання в Міжамериканську Комісію з прав людини (IACHR), в якій звинуватило США в порушенні зобов'язань щодо захисту прав людини. Інуїти вважали, що держава порушила свої зобов'язання тим, що не вживала ефективних кроків, щоб знизити рівень викидів парникових газів. У своєму проханні вони докладно описали вплив зростаючих арктичних температур на здатність аборигенів володіти усім розмаїттям прав людини. Вони аргументували порушення право на життя у зв'язку з таненням льоду, що робить пересування членів племені небезпечним; порушення права власності, бо через танення вічної мерзлоти руйнуються будівлі і жителі змушені залишати свій дім; право на здоров'я через неможливість дотримуватись звичайного раціону, оскільки чисельність тварин зменшується через зміну клімату. У проханні продемонстрована кореляція між збільшення середніх температурних показників зі зростаючим рівнем парникових газів, а також зв'язок з пасивністю державної влади у зменшенні їх емісії.

Інуїти вимагали, щоб США прийняли ряд обов'язкових заходів щодо обмеження викидів парникових газів і співпрацювали з іншими країнами в цьому питанні на глобальному рівні, що полегшило б становище племені. На той момент це прохання привернуло увагу громадськості та науки до серйозності наслідків глобального потепління, проте в задоволенні заявлених вимог було відмовлено⁸⁸.

⁸⁷ Supreme Court of Colombia, *Demanda Generaciones Futuras v. Minambiente*, Decision of 5 April 2018, and Lahore High Court, *Leghari v. Federation of Pakistan*, W.P. No. 25501/201, Decision of 4 April 2015;

⁸⁸ Knox JH *Linking Human Rights and Climate Change at the United Nations* // *Harvard Environmental Law Review*. 2009. Vol. 33 498p;

Ця справа якомога точніше відображає те, як саме зміна клімату порушує такі основоположні права людини, як право на здоров'я, життя, власність та культурні права.

Підсумовуючи розділ можна зазначити, що неконтрольована зміна клімату порушить низку прав людини, таких як право на життя, право на здоров'я, право на воду, санітарні послуги, харчування, житло, самовизначення, культуру і розвиток, а також порушує основні принципи верховенства права та демократії.

Зв'язок зміни клімату та прав людини встановлювався з 1985 року і лише починаючи з 2005 року почалися перші петиції і надалі судові спори.

Ця загроза змушує держави втручатися та вчиняти позитивні дії, спрямовані на захист прав людини та пом'якшення наслідків для них, звертаючи особливу увагу на регіони, які постраждають першими, такі, як острівні держави або права корінних народів, які мають тісний зв'язок з природою, а отже, залежність від неї. Таке втручання є можливим, оскільки найбільший вплив на зміну є антропогенного походження.

2. ВПЛИВ ЗМІНИ КЛІМАТУ НА РОЗВИТОК СИСТЕМИ ПРАВ ЛЮДИНИ

2.1. Нові кліматичні права

Права людини є динамічним явищем, яке розвивається паралельно з розвитком людства. Людство на кожному історичному етапі розглядало права людини, виходячи з уже набутого досвіду та конкретних історичних умов. Цей тривалий і складний процес можна охарактеризувати як боротьбу людей за право визнання природних прав і набуття нових прав людини.

Вчені античної епохи зробили великий внесок до розвитку уявлень про права людини. Ще давньогрецькі мислителі, створюючи концепції ідеальних держав і товариств, насамперед, виділяли співвідношення держави, суспільства і особистості⁸⁹. Саме завдяки державі та суспільству людина взагалі стає «особистістю». Вступаючи в життя, людина освоює спочатку мінімум знань, професійні навички, а потім набуває сукупність статусів в економіці, культурі, політиці. При цьому особистість характеризується сукупністю освоєваних соціальних зв'язків; через обсяг знань, досвіду, професійних орієнтацій, індивідуальних особливостей, світоглядний потенціал і т.д. Таким чином, якщо поняття «людина» - біологічне, то «особистість» - безумовно, соціальне явище. Це була філософська школа, заснована Зеноном з Катіона, який вважав, що весь світ пронизує універсальна творча сила⁹⁰. Тому поведінку людини необхідно розглядати згідно із законами природи і погоджувати з ними⁹¹.

Разом з формуванням поняття «особистість» в науковий обіг ввелось поняття «права людини», які і відображають розвиток прав особистості в суспільстві і державі.⁹²

⁸⁹ Josiah Ober "What the Ancient Greeks Can Tell Us About Democracy" 2007 25p ;

⁹⁰ Кашин В.В. "ЖИЗНЬ И УЧЕНИЕ ЗЕНОНА ИЗ КИТИОНА" ;

⁹¹ Глухарева Л.И. Теория прав человека: предмет, методология, этапы развития // Право и жизнь. 2004. - № 67(3). -С. 61-82.-1,25 п.л ;

⁹² Глухарева Л.И. Права людини в сучасному світі: соціально-філософські основи і державно-правове регулювання 2003. – 303 с;

Коли опір релігійному догматизму і політико-економічної рабської залежності поступово стало трансформуватися в ліберальні поняття свободи і рівноправності, особливо щодо володіння і користування власністю, лише тоді по-справжньому були закладені основи, які ми сьогодні називаємо правами людини. Протягом цього періоду відбувся перехід від обов'язків природного права до прав природного права⁹³. Однак, лише в XVII і XVIII ст. була розроблена модерністська концепція природного права, яка дозволила оцінювати з позиції справедливості діюче в державі позитивне право, проводити його перетворення в напрямку гуманізму і свободи. «Г. Гроцій, ... , І. Бентам встановлюють права людини (на життя, свободу, власність і т.д.) як священні імперативи і закладають основи сучасного розуміння прав людини»⁹⁴.

Концепція трьох поколінь прав людини була представлена в 1977 році чеським юристом Карелом Васак, директором Відділу прав людини і світу ЮНЕСКО. Взявши в основу девіз Великої французької революції - «Свобода, Рівність, Братерство» К. Васак розбив права людини на три покоління:

- цивільні і політичні права («права свободи»);
- економічні, соціальні і культурні права («права рівності»);
- колективні права («права солідарності»)⁹⁵.

Три покоління (і відповідні категорії прав людини) розглядаються як взаємозалежні, взаємозалежні і доповнюють один одного.

Права першого покоління захищають людину від свавілля держави та мають принципово громадянський та політичний характер. Права першого покоління включають, серед іншого, право на життя , рівність перед законом, свободу слова, право на справедливий суд,

⁹³ Уетсон Бернс Г. Права людини - 262 с.;

⁹⁴ Ковінько Д.В "ІСТОРІЯ ІДЕЙ ТА ОСНОВНІ ЕТАПИ РОЗВИТКУ ПРАВ ЛЮДИНИ" - 7р;

⁹⁵ Karel Vasak's Generations of Rights and the Contemporary Human Rights Discourse 21p;

свободу віросповідання та право голосу. Права людини другого покоління пов'язані з рівністю і почали визнаватися урядами після Другої світової війни. Вони мають принципово економічний, соціальний та культурний характер. Вони гарантують різним членам громадянина рівні умови та поводження. Вторинні права включають право працевлаштування в справедливому та сприятливому стані, права на харчування, житло та медичну допомогу, а також соціальне забезпечення та допомогу по безробіттю. На відміну від прав першого покоління, які сприймалися як заборону державі, права другого покоління сприймаються як «право на».

Третє покоління прав базується на двох попередніх поколіннях прав, пов'язує їх між собою. Однак найкраще розглядати це покоління як результат одночасного підйому і занепаду націй-держав другої половини ХХ століття. Третє покоління прав отримало своє вираження в статті 28 Загальної Декларації прав людини ООН, яка проголошує, що «кожен має право на громадський і міжнародний порядок, в якому права, викладені в цій Декларації, можуть бути повністю реалізовані»⁹⁶.

Третє покоління охоплює нині шість прав: право на політичне, економічне, соціальне і культурне самовизначення; право на участь і отримання прибутків від «спільної спадщини людства» (загальне навколоземний простір; наукова, технічна та інша інформація і прогрес; культурні традиції, пам'ятки і пам'ятники), а також право на мир, право на здорове і збалансоване навколишнє середовище і право на гуманітарну допомогу в разі різних катастроф. Це дає можливість зрозуміти, що нації-держави нездатні ефективно вирішувати найбільш складні проблеми самостійно без участі міжнародного співтовариства в сучасному світі. Всі шість вищевикладених прав - колективні права, які вимагають спільних зусиль усіх соціальних сил на планетарному рівні.

Право на здорове і безпечне довкілля відносять до третього покоління прав людини, хоча об'єктивно воно містить в собі риси усіх трьох поколінь, а

⁹⁶ Загальна Декларація ООН – 10.12.1948;

са́ме, воно містить зобов'язання держави не втручатись в деякі сфери, дає також державі зобов'язання вчиняти позитивні дії на забезпечення права на здорове довкілля для людини, а також ознаку третього покоління – солідарний вимір, який стосується, зокрема, культури та недискримінації.

Комісія ООН з прав людини прийняла кілька резолюцій, що пов'язують права людини та навколишнє середовище, наприклад, Res. 2005/60 під назвою Права людини та навколишнє середовище як частина сталого розвитку. Резолюція закликала держави "вжити всіх необхідних заходів для захисту законного здійснення прав людини при сприятливому захисту навколишнього середовища та сталого розвитку і підтвердила в цьому контексті, що кожен має право, індивідуально та спільно з іншими, брати участь у мирній діяльності проти порушень прав людини та основних свобод».⁹⁷

Права людини, які безпосередньо впливають на стан навколишнього середовища, складаються, але не обмежуються ними: Право на життя, право на належний рівень життя та право на здоров'я. Також процесуальні права людини, такі як доступ до інформації та участь у прийнятті рішень, пов'язані з правом громадян та громад брати участь у формуванні екологічної політики.

Кліматичні права є складовою права на здорове і безпечне довкілля, яке тісно переплетене з іншими правами та є вже доведеним. Вже сама наявність понять кліматичної справедливості та екологічної міграції говорить про наявність саме кліматичних прав.

Наразі існують два напрямки право розуміння. Перший тип це природно-правова теорія. В цій теорії основною думкою є заперечення будь-якого штучного створення права. Тобто, воно не може бути об'єктом творіння людини чи держави, а існує саме по собі, незалежно від них, дане природою чи божественною силою та таке, що пропагує соціальну

⁹⁷ Res. 2005/60;

рівність та справедливість. В цьому підході виділяють наступні ознаки права: формується природою, оберігає людство від свавілля та несправедливості. Клімат - це стан компонентів кліматичної системи, що включає океан та лід на Землі.⁹⁸ Як правило, вимірюється усереднено за 30 років за такими параметрами, як температура, вологість, опади та ін.. Клімат, як система, яка існує набагато більше від людства може бути розцінена як створена природою. Проте, як і будь-яке інше право, наприклад, право на життя, може бути змінено людьми свавільно і для запобігання тому потребує регулювання та контролю. Через отаке неконтрольоване і свавільне втручання людей наслідки порушення цього права є небезпечними і навіть дискримінаційними по відношенню до, наприклад, бідного населення планети. За цими ознаками право на безпечний клімат можна визначити не лише як частину права на здорове довкілля, а і окремим природним правом.

Другий напрямок є позитивним. Його ідея полягає в тому, що право як таке не може бути нечітким чи безформним. Для того, щоб право існувало воно має бути заданим державою як загальновизнаний стандарт поведінки, оскільки лише за такої умови буде можливо регулювати суспільні відносини. Право як таке володіє наступними ознаками:

- Вольовий характер. Будь-яке право за своєю сутністю є збалансованою волею суспільства. Волею, що визначає найбільш доцільний порядок регулювання та розвитку соціально значущих відносин. У ній повинні знайти необхідне поєднання громадський, державний і індивідуальний інтереси. Право на безпечний клімат виражає волю суспільства, захищаючи навколишнє середовище придатним для людського життя⁹⁹.

- Формальна визначеність. Для того щоб придбати загальне значення, загальнообов'язкові юридичні властивості, громадська воля повинна бути виражена у формі офіційного юридичного акту, встановленого державною

⁹⁸ Planton, Serge (2013) – 1447p;

⁹⁹ Молдован В. В. Правознавство: [навч. посіб.] / В. В. Молдован. — К.: Центр учбової літератури, 2010. — 184 с.;

владою і містить формалізовані приписи, що визначають межі зовнішньої свободи суб'єктів права. Адже юридичне регулювання не терпить аморфності і невизначеності в правових приписах. Наразі зміна клімату фігурує у 1811 нормативно-правових актах по всьому світу¹⁰⁰.

- Право є обов'язковим – Прийняті правові норми обов'язкові для виконання, бо за невиконанням наслідком стануть визначені санкції. Це правило є загальним, адресованим невизначеній кількості осіб та не мають виключень.¹⁰¹ Велика кількість країн відповідає за свої кліматичні зобов'язання перед власним населенням, прикладом є Нідерланди, що мають «Закон про клімат»¹⁰².

- Системність і ієрархічність будови. Правові акти зміни клімату мають певну систему, оскільки верхівкою є міжнародні домовленості, які проходять ратифікацію та вираження у своїх законах на державному рівні і певні акти локального характеру¹⁰³.

- Нормативні документи є системою, в якій усі приписи мають доповнювати один одного. Мета кожного з них не заперечити інший, а доповнити його, в іншому випадку будуть створюватись конфліктні ситуації. Локальні та державні акти доповнюють та застосовують міжнародні домовленості до конкретного суспільства та його особливостей¹⁰⁴.

- Регулюючий механізм права. Такий вплив досягається застосуванням прав та обов'язків, які, в свою чергу, встановлюють єдино правильний алгоритм дій та напрямку, правил поведінки. Судова практика, яка стосується порушень прав людини у зв'язку з зміною клімату підтверджує наявність жорстких обов'язків¹⁰⁵.

¹⁰⁰ London school of economics and political science. Available: <http://www.lse.ac.uk/> ;

¹⁰¹ Цельев О. В. "Сфери і способи впливу держави на право";

¹⁰² Climate Law in The Netherlands ;

¹⁰³ Луцький Р.П. "ФОРМИ ВИРАЗУ ПОЗИТИВНОГО ПРАВА ТА ЇХ ІЄРАРХІЧНІСТЬ" 5р;

¹⁰⁴ І.М. Мельничук "НОРМАТИВНО-ПРАВОВІ АКТИ МІНІСТЕРСТВ, ІНШИХ ЦЕНТРАЛЬНИХ ОРГАНІВ ВИКОНАВЧОЇ ВЛАДИ, ПРАВОВІ АСПЕКТИ ЇХ ВИКОНАННЯ ТА ЗАСТОСУВАННЯ"

Режим доступу: https://minjust.gov.ua/m/str_7948 ;

¹⁰⁵ Заморська Л. І. "НАПРЯМ І. ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА" 7р ;

- Встановлення та забезпечення права державою. Будучи єдиним офіційним представником усього суспільства, держава виявляє, закріплює і забезпечує баланс найбільш важливих індивідуальних, групових і громадських інтересів. За ним встановлюється монопольне право на правотворчість. Домінуюча роль держави зовсім не означає підпорядкованість права державі або несумісність його змісту з природними правами і свободами особистості¹⁰⁶.

Ключові ідеї про права людини та зміну клімату підкреслюють основні зобов'язання держав та інших сторін, які несуть відповідальність (включаючи підприємців), і їх застосування в рамках угод, політики і заходів, пов'язаних зі зміною клімату. З метою надання сприяння політичній узгодженості та забезпечення того, щоб заходи по зниженню негативних наслідків зміни клімату були адекватними, перспективними, недискримінаційними і відповідними зобов'язанням в області прав людини, такі вони повинні враховуватися у всіх заходах, пов'язаних зі зміною клімату.

Так, кліматичні права означають право кожної людини жити в стабільному кліматичному середовищі. Вони включають право людини на участь в прийнятті будь-яких рішень, пов'язаних з зміною клімату та право вимоги до держави за дії або бездіяльність, які пришвидшують зміну клімату або не захищають від настання негативних наслідків. Такими наслідками може стати як порушення здоров'я, так і кліматична міграція.

Кліматичні права, як і всі права третього покоління, є колективними правами і ще перебувають у процесі формування. Наразі, вони не мають точного наукового визначення, але все частіше згадуються в судовій практиці та різних документах, а отже, немає причин, які б заважали їх визнати найближчим часом.

¹⁰⁶ London school of economics and political science. Available: <http://www.lse.ac.uk/>

2.2. Кліматична дискримінація

Міжурядова група експертів зі зміни клімату зазначила, що «люди, які є соціально, економічно, культурно, політичні, інституційно чи іншим чином маргіналізувати, особливо страждають від зміни клімату». До них відносяться люди або громади, вразливість яких обумовлена бідністю, статтю, віком, інвалідністю, географічним становищем, культурним середовищем або етнічним походженням. Хоча ці люди знаходяться під загрозою, вони часто можуть зробити свій вклад в рішення проблем, пов'язаних зі зміною клімату, коли у них є для цього відповідні можливості.¹⁰⁷ Побічні наслідки для здоров'я викликані змінами клімату, ймовірно, будуть сильно зосереджені у населення з низьким рівнем доходу на низьких широтах, місця, де важливо здоров'я, чутливе до клімату результати (наприклад, неправильне харчування, діарея та малярія).

Економічна дискримінація.

Світ все більше ризикує "кліматичним апартеїдом", де багаті платять за те, щоб уникнути тепла та голоду, викликаних кліматичним кризою, а решта світу страждає¹⁰⁸. Країни, що розвиваються, відчують найбільший вплив зміни клімату¹⁰⁹. Загалом, ті країни, які продовжують генерувати викиди в даний час, ймовірно продовжують переживати, найбільш шкідливі для здоров'я наслідки внаслідок зміни клімату¹¹⁰ Зміна клімату взаємопов'язана з убогістю, конфліктами, виснаженням ресурсів і іншими чинниками, що викликають або збільшують відсутність продовольчої безпеки, втрату засобів до існування, руйнування

¹⁰⁷ IPCC, "Summary for policymakers", Climate Change 2014: Impacts, Adaptation, and Vulnerability (IPCC, 2014);

¹⁰⁸ 'Climate apartheid': UN expert says human rights may not survive. Available: <https://www.theguardian.com/environment/2019/jun/25/climate-apartheid-united-nations-expert-says-human-rights-may-not-survive-crisis> ;

¹⁰⁹ Gross J. The severe impact of climate change on developing countries. Med Global Surv 2002 – 5p;

¹¹⁰ Patz JA, Gibbs HK, Foley JA, et al. Climate change and global health: quantifying a growing ethical crisis. EcoHealth 2007 – 9p;

інфраструктури та втрату доступу до основних послуг, включаючи електропостачання, водопостачання, системи каналізації та медичне обслуговування. Бідні верстви населення в непропорційно великою мірою страждають від по-наслідків зміни клімату, які можуть потрапити в крайню бідність ще 100 мільйонів чоловік до 2030 року¹¹¹. Зміна клімату стає все більш важливим чинником, що викликає переміщення і міграцію як всередині держав, так і з перетином міжнародних кордонів¹¹². Стихійні лиха, пов'язані з кліматом, завдають величезної шкоди країнам з низьким рівнем доходу і малим острівним державам, що розвиваються. В результаті повені в Пакистані у 2010 році постраждало 20 мільйонів людей і загинуло майже 2000 осіб. Засуха 2011 року в Східній Африці і голод в Сомалі в 2011-2012 роках були екстремальними і пов'язаними з кліматом явищами, які в поєднанні з іншими факторами уразливості, такими як конфлікти і зростання цін на продовольство, привели до перевантаження механізм подолання труднощів, викликали зубожіння, відсутність продовольчої безпеки і недоїдання.

При глобальному підвищенні температури, економіка багатих країн продовжить процвітати, а економіка бідних погіршуватись.¹¹³ Наслідки для економічного зростання в бідних країнах будуть значними, якщо людство продовжуватиме вести бізнес як зараз. Бідні країни зазнають більшого негативного впливу ніж багаті країни, що мають зміни клімату, оскільки:

- вони частіше піддаються впливу дуже високих температур;
- їх економіка значною мірою покладається на сільське господарство, видобуток природних ресурсів тощо сектори, що піддаються надзвичайній мінливості погоди;

¹¹¹ World Bank, Shock Waves: Managing the Impacts of Climate Change on Poverty, Climate Change and Development Series (Washington, D.C., World Bank, 2016). Available: <http://documents.worldbank.org/curated/en/260011486755946625/Shock-waves-managing-the-impacts-of-climate-change-on-poverty> ;

¹¹² IPCC, Climate Change 2014: Synthesis Report (IPCC, 2014) and IPCC, Global Warming of 1.5°C (IPCC, 2018);

¹¹³ Moore FC, Diaz DB. Temperature impacts on economic growth warrant stringent mitigation policy – 5p;

- кондиціонування, страхування та інші підходи до управління ризиками менш доступні в бідних країнах, ніж у багатих країнах.¹¹⁴

І це враховуючи те, що на бідну половину населення світу - 3,9 мільярда чоловік - при-ходиться лише 10 відсотків глобальних викидів. І навпаки, на частку найбагатших 10 відсотків населення припадає половина глобальних викидів. Найбагатші люди, складові 1 відсоток населення, виробляють вуглецю в 2000 разів більше, ніж найбідніші люди, складові 1 відсоток населення¹¹⁵. Негативні наслідки зміни клімату непропорційно сильно позначаються на людях, які живуть в злиднях, внесок яких в породження цієї проблеми мінімальний і які не мають ресурсів для захисту самих себе або для адаптації до цих змін. Спеціальний доповідач з питання про край-ней злиднях і правах людини нещодавно попередив про те, що в майбутньому по-з'явиться «кліматичний апартеїд», тобто багаті будуть платити за те, щоб захистити себе від найгірших наслідків зміни клімату, а бідні верстви населення будуть відчувати величезні страждання¹¹⁶. Базові принципи справедливості порушуються, коли бідні країни змушені оплачувати витрати, пов'язані з реагуванням на зміну клімату, адже саму цю проблему породили багаті країни.

Гендерна дискримінація.

Найгірші наслідки зачіпають тих, хто найменше сприяв появі цієї проблеми і хто має в своєму розпорядженні найменшу кількість ресурсів для адаптації до неї або для подолання її наслідків. Наприклад, під час посухи жінки і діти в країнах з низьким рівнем доходу часто страждають від неї найбільше, оскільки вони відповідають за збір води і хмизу. Оскільки жінки стикаються з більшими проблемами у збиранні води, у

¹¹⁴ McGuigan C, Reynolds R, Wiedmer D. Poverty and climate change: assessing impacts in developing countries and the initiatives of the international community. London: London School of Economics Consultancy Project for the Overseas Development Institute – 40p;

¹¹⁵ Oxfam, “Extreme Carbon Inequality: Why the Paris climate deal must put the poorest, lowest emitting and most vulnerable people first”, Oxfam Media Briefing (Oxfam, 2015) – 14p;

¹¹⁶ A/HRC/41/39;

них можуть виникати підвищені ризики травматизму та згвалтування¹¹⁷. З іншого боку, чоловіки-фермери частіше закінчують життя самогубством під час посухи. Розуміння гендерних відмінностей з точки зору вразливості, функцій і можливостей має величезне значення для розробки справедливих і ефективних заходів реагування на зміну клімату¹¹⁸.

У 2018 році Комітет з ліквідації дискримінації щодо жінок визнав, що наслідки зміни клімату, включаючи стихійні лиха, надають непропорційно великий вплив на жінок¹¹⁹. В жінок більше фінансових і ресурсних обмежень, більш обмежений доступ до інформації і менше повноважень щодо прийняття рішень в своєму будинку, а також у своїй громаді і в своїй країні¹²⁰. Комітет неодноразово закликав держави враховувати підвищену вразливість жінок шляхом застосування право-захисного підходу до прийняття всіх рішень, що стосуються адаптації, пом'якшення наслідків, зменшення небезпеки лих і фінансування діяльності, пов'язаної зі зміною клімату¹²¹.

Комітет зробив конкретні рекомендації щодо літніх жінок і сільських жінок - двох груп, які найбільше страждають від зміни клімату¹²².

Жінки також є лідерами і життєво важливими провідниками змін, оскільки вони в повному обсязі використовують свої знання і ресурси для надання допомоги родині в питаннях адаптації.

У 2018 році була розпочата справа *Maria Khan et al. v. Federation of Pakistan et al.*,¹²³ де коаліція жінок подала конституційну петицію від їх імені та від імені майбутніх поколінь проти Федерації Пакистану. Вони стверджують, що бездіяльність федерального уряду щодо зміни клімату порушила їх основні права, включаючи право на чисте та здорове довкілля та клімат, здатний

¹¹⁷ M. Williams Integrating a gender perspective in climate change, development policy and the UNFCCC South Centre Climate Policy Brief, 12 (2013), pp. 1-8;

¹¹⁸ WHO, Gender, climate change and health (WHO, 2014);

¹¹⁹ Загальна рекомендація № 37 (2018) про гендерні аспекти зниження ризику лих в умовах зміни клімату і A / HRC / 41/26;

¹²⁰ United Nations Development Programme (UNDP), Gender Equality in National Climate Action: Planning for Gender-Responsive Nationally Determined Contributions (UNDP, 2016);

¹²¹ Center for International Environmental Law and Global Initiative for Economic, Social and Cultural Rights, States' Human Rights Obligations in the Context of Climate Change: 2019 – 29p;

¹²² Загальна рекомендація № 27 про жінок похилого віку і Загальна рекомендація № 34 про права сільських жінок

¹²³ CASE *Maria Khan et al. v. Federation of Pakistan et al.*, No. 8960 of 2019;

підтримувати людське життя. Вони також стверджують, що оскільки зміни клімату мають непропорційний вплив на жінок, кліматична бездіяльність уряду порушує права позивачів на рівний захист відповідно до закону та не дискримінацію за ознакою статі.

Позивачки пояснюють, що уряд спеціально не зміг визначити пріоритетні проекти з чистої енергетики, хоча сонячна та вітряна енергія стала дешевшою, ніж звичайна енергетика, і не затвердила жодних проектів з чистої енергії між груднем 2017 року та часом поданням позову. Позивачі стверджують, що ця неспроможність зменшити викиди парникових газів порушує тверді зобов'язання, взяті державою Пакистан відповідно до Паризької угоди та нагальну загрозу зміни клімату. Позивачі також стверджують, що ці порушення є порушенням конституційних прав. Вони заявляють, що вищі суди Пакистану визнали, що "Основні права, такі як право на життя та безпеку людини згідно зі статтями 4 та 9 Конституції, включають право на здорове та чисте

Порушення прав дітей.

У дітей особливо часто виникають проблеми зі здоров'ям, які ускладнюються зміною клімату, включаючи захворювання, що передаються переносниками хвороб, недоїдання, гострі респіраторні інфекції, діарею та інші захворювання, що передаються через воду¹²⁴.

Як і жінки, діти особливо сприйнятливі до перенесених вектором захворювань, таких як малярія та водяна хвороба. Наслідки зміни клімату в першу чергу проявляється на дитячому здоров'ї, насамперед в неправильному харчуванні, діареї та малярії.¹²⁵

Зміна клімату, ймовірно, збільшить кількість усіх наступних¹²⁶:

¹²⁴ A / HRC / 35/13;

¹²⁵ A.J. McMichael, D. Campbell-Lendrum, S. Kovats, et al. Global climate change 2003 – 333p;

¹²⁶ M. Ezzati, A.D. Lopez, A. Rodgers, C.J.L. Murray (Eds.), Comparative Quantification of Health Risks: Global and Regional Burden of Disease Attributable to Selected Major Risk Factors, Vol. 2, World Health Organization, Geneva (2004) – 1200p;

- Діарею в регіонах складала переважно країни, що розвиваються, на 8% до 9% до 2030 року;
- Недоїдання в субрегіоні регіону Південно-Східної Азії ВООЗ, який включає Індію, Бангладеш та 5 менших країн на 17% до 2030 року;
- Смертність внаслідок прибережних повеней в субрегіоні Європейського регіону ВООЗ, що включає Албанію, Болгарію, Польщу, Румунію, Туреччину та 11 інших країн на 630% до 2030 року;
- Смертність внаслідок внутрішніх повеней у під регіоні регіону ВООЗ Америки, що включає США, Канаду та Кубу на 800% до 2030 року;
- Малярія *Falciparum*, особливо в африканських регіонах, де вона є дуже ендемічною.

Екстремальні погодні явища створюють особливу загрозу фізичному і психічному здоров'ю молодих людей. У всьому світі більше 500 мільйонів дітей живуть в зонах дуже високого ризику повеней, 160 мільйонів - в зонах високого або вкрай високого ризику посухи, а 115 мільйонів піддаються високому ризику тропічних циклонів. До 2040 року майже 600 мільйонів дітей будуть жити в регіонах з вкрай обмеженими водними ресурсами. Дитячий фонд Організації Об'єднаних Націй попереджає, що «зміна клімату завдасть шкоди в першу чергу найбіднішим і найбільш уразливим дітям і що цей збиток буде найбільшим і найтривалішим»¹²⁷.

Комітет з прав дитини настійно закликав держави зайнятися проблемою зміни клімату, «оскільки це є однією з найсерйозніших загроз здоров'ю дітей і посилює диспропорції в галузі охорони здоров'я»¹²⁸.

У вересні 2019 року шістнадцять дітей подали петицію, в якій стверджують, що Аргентина, Бразилія, Франція, Німеччина та Туреччина порушили свої права відповідно до Конвенції Організації Об'єднаних Націй про права дитини, зробивши недостатнє скорочення парникових газів. Діти просять

¹²⁷ UNICEF, Unless we act now: The impact of climate change on children – 2015;

¹²⁸ Зауваження загального порядку № 15 (2013) про право дитини на користування найбільш досконалими послугами охорони здоров'я;

Комітет ООН з прав дитини заявити, що респонденти порушили їх права, продовжуючи зміни клімату, та рекомендувати респондентам дії щодо подолання змін клімату та їх адаптації.¹²⁹

Прохачі заявляють, що зміна клімату призвела до порушення їхніх прав відповідно до Конвенції, включаючи права на життя, здоров'я та пріоритетність інтересів дитини, а також культурні права прохачів корінних громад. Наприклад, Дебора Адебіле з Нігерії стверджує, що її неодноразово госпіталізували через напади астми, спровоковані підвищенням температури та загостренням смогу. Еллен-Енн зі Швеції стверджує, що зміни клімату гальмують традиційну залежність її корінної громади від оленеводства та скотарства.

Діти просять Комітет зробити висновки, включаючи те, що зміна клімату є кризою прав дітей, і що кожен респондент спричинив і продовжує зміни клімату, свідомо діючи, нехтуючи наявними науковими доказами. Комітет повинен визначити, чи петиція підлягає дії перед тим, як зробити висновки чи рекомендації.

Інші вразливі групи.

Корінні народи.

Хоча приблизно 400 мільйонів корінних жителів у всьому світі внесли лише незначний внесок в появу проблеми зміни клімату, вони в першу чергу страждають від зміни клімату внаслідок їх тісного зв'язку з природою і залежності від дикої природи, рослин і здорових екосистем, які необхідні для отримання продуктів харчування і ліків і задоволення їх культурних потреб.

Екологічні наслідки зміни клімату можуть вплинути на фізичне самопочуття корінних людей, наприклад, на їх здатність отримувати належну їжу, воду та притулок, а також на їхнє духовне самопочуття,

¹²⁹ CASE Sacchi et al. v. Argentina 2019;

частково тому, що земля часто є невід'ємною частиною їхньої культури і духовна ідентичність.

Географічні фактори також можуть впливати на вразливість корінних людей до несприятливих наслідків зміни клімату. Наприклад, інуїти та інші арктичні народи зазнають великих наслідків зміни клімату через незвичне потепління в арктичному регіоні.¹³⁰ Поселення на низинних дельтах чи заплавах загрожують підвищенням рівня моря та затопленням. Гірські поселення, такі як в Андах та Гімалаях, які залежать від снігового пакету для прісної води, також мають високий ризик.

З іншого боку, корінні народи можуть зробити великий внесок в пошуки рішень цієї проблеми за допомогою традиційних знань, правових систем і культур, які довели свою ефективність у справі збереження земель, водних ресурсів, біорізноманіття та екосистем, включаючи ліси¹³¹.

Прикладом впливу зміни клімату на корінні народи є скорочення площі льодових покриттів морських акваторій в Арктиці, яке впливає на ареали проживання диких тварин і ускладнює пересування по льоду, підриваючи здатність ескімосів, що займаються полюванням, добувати собі їжу.

Корінних народів тихоокеанських островів безпосередньо загрожує часткове або повне зникнення їх земель в результаті зміни клімату. Крім того, проекти щодо пом'якшення наслідків зміни клімату поставили під загрозу або порушили права корінних народів, і в число цих проектів входить проект гідроелектростанції Барро Бланко в Панамі, програма по захисту населення і пом'якшення наслідків зміни клімату та адаптації до них шляхом будівництва водонапірних веж в Кенії і гребля «Агуа Сарка» в Гондурасі¹³².

На малі острівні держави, що розвиваються припадає лише 0,03 відсотка глобальних викидів парникових газів, проте вони відчувають на собі деякі з найсерйозніших наслідків зміни клімату. Дев'ять з десяти найгірших лих,

¹³⁰ A. Wernham Health effects of climate change in Arctic indigenous communities B.S. Levy, J.A. Patz (Eds.), *Climate Change and Public Health*, Oxford University Press, New York (2015), pp. 16-18;

¹³¹ Permanent Forum on Indigenous Issues, "Climate change and indigenous peoples" 2007 – 3p;

¹³² A / HRC / 36/46;

пов'язаних з кліматом, в період 1998-2017 років, які оцінюються у відсотках суми втрат від ВВП, були викликані ураганами, які спустошили малі острівні держави, що розвиваються¹³³. Наслідки зміни клімату негативно позначаються на сільськогосподарському виробництві, доступі до безпечної води та продуктивності робітників, а, заповнюючи землю або роблячи землю непридатною та необроблюваною, змусять багатьох людей стати екологічними біженцями. Несприятливі наслідки для здоров'я, спричинені зміною клімату, включають пов'язані з теплом розлади, перенесені вектором, харчові та водяні захворювання, респіраторні та алергічні розлади, неправильне харчування, колективне насильство та проблеми психічного здоров'я.

Робітники.

Працівники багатьох професій також піддаються підвищеному ризику. Вони включають наступні¹³⁴:

- Підвісні працівники, які виконують роботи в сильну спеку;
- Інші робітники, що піддаються впливу температур або опадів;
- Працівники, які потрапляють до забруднювачів повітря, інфекційних агентів, пожеж, надзвичайних погодних явищ та /або психологічного стресу;
- Працівники конкретних галузей промисловості: комунальне господарство, транспорт, реагування на надзвичайні ситуації, охорона здоров'я, санація довкілля, будівництво, знесення, благоустрій, сільське господарство, лісове господарство, управління дикими тваринами, важке виробництво та складські роботи.

¹³³ Centre for Research on the Epidemiology of Disasters and United Nations Office for Disaster Risk Reduction, *Economic Losses, Poverty and Disasters 1998-2017* (Centre for Research on) – 33p;

¹³⁴ C. Roelofs, D.H. Wegman *Workers: The “climate canaries”?* B.S. Levy, J.A. Patz (Eds.), *Climate Change and Public Health*, Oxford University Press, New York (2015), pp. 18-19;

Люди з інвалідністю.

Люди з інвалідністю теж можуть в непропорційно великій мірі страждати від зміни клімату. Комітет з прав інвалідів підкреслив, що держави повинні забезпечити, щоб при розробці та здійсненні заходів щодо адаптації та зменшення небезпеки лих враховувалися потреби всіх людей з інвалідністю¹³⁵.

Так, питання недискримінації в розрізі зміни клімату є гострою проблемою, оскільки збідніле населення, жінки, діти та інші вразливі групи непропорційно більше страждають від наслідків зміни клімату. Оскільки визначення дискримінації означає, що певні групи населення зазнають обмеження користування правами, то кліматична дискримінація має місце. Ця дискримінація є непрямомою, оскільки наразі говориться про зміну клімату та її вплив в цілому на кожного, але через свої ознаки багато груп населення при тому самому підході отримують менш сприятливі умови для життя, здоров'я та ін., ніж більшість¹³⁶.

Підсумовуючи розділ, можна дійти висновку, що право людини на безпечне навколишнє середовище має охоплювати окремим розділом кліматичні права. Вони мають ті самі риси, що і право на навколишнє середовище, тобто містять негативні, позитивні обов'язки держави, а також солідарну частину. Кліматичні права мають визнаватись на всіх рівнях та пильно контролюватися державою та міжнародними організаціями, оскільки є невід'ємною частиною справедливого балансу та захисту людства.

Ігнорування цих прав призведе до масштабних порушень базових прав людини, які сильніше відобразяться на вразливих групах населення: люди або громади, вразливість яких обумовлена бідністю, статтю, віком, інвалідністю, географічним становищем, культурним середовищем або етнічним походженням. Важливим є допуск цих груп до прийняття рішень та особлива увага при розгляді проблем зміни клімату чи адаптації до неї.

¹³⁵ CRPD / C / SYC / CO / 1;

¹³⁶ ЗАКОН УКРАЇНИ "Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні" Редакція від 30.05.2014;

Кліматична дискримінація – ситуація, за якою особа, або певні групи осіб, виділені особливими ознаками статі, раси, економічного стану чи ін. при формально нейтральних умовах отримують менш сприятливі умови для реалізації власних прав, а також є менш захищеними від негативного впливу зміни клімату.

Беручи до уваги наявність кліматичної дискримінації самі кліматичні права за визначенням «право» мають включати в себе елемент недискримінації, якої можна досягти лише підвищеною увагою до найбільш вразливих груп населення.

3. СОЦІАЛЬНА СПРАВЕДЛИВІСТЬ ТА ЗМІНА КЛІМАТУ

3.1. Визначення соціальної справедливості в аспекті зміни клімату

В публічній дискусії щодо зміни клімату існує тенденція представляти використання та розвиток зелених технологій як чудодійне рішення або панацею. Ми часто забуваємо один аспект: важливо забезпечити, щоб їх розвиток йшов поряд з соціальною справедливістю. "Усвідомлення того, що ми маємо справу не просто з глобальним потеплінням, а глобальним потеплінням у нерівному та несправедливому світі, не повинно загубитися. Без рівності та справедливості - інакше кажучи, без миру та безпеки - ми не можемо ефективно боротися зі змінами клімату, наполягає індійський експерт із кліматичної політики (індійський академік, професор Тіагараджан Джаяраман)¹³⁷

На Конференції 1992 року в Ріо-де-Жанейро по природному середовищу і розвитку держави взяли зобов'язання долати колосальний розрив між більшістю бідних і меншістю багатих та надбагатих країн, ділитися з країнами, що розвиваються передовими технологіями, поширювати в багатих країнах ідеологію розумного, поміркованого споживання і т. д. Головна мета всіх цих і багатьох інших заходів - рух до соціальної справедливості, зняття існуючої та запобігання появи нової соціальної напруги в суспільстві і між країнами.

Фундаментальна сутність соціальної політики - захист інтересів людей, особливо створення інституційних та соціально-економічних передумов для реалізації громадянами, різними верствами і групами населення своїх потреб і інтересів, прояву активності в розкритті особистості. Без цього не буде передумов громадянського суспільства, особистої свободи, реальної демократії.¹³⁸

¹³⁷ The UNESCO courier, 58p. Available: https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000370327_eng ;

¹³⁸ Социальная справедливость и право: проблемы теории и практики 2016р - 311 с.;

У преамбулі до Статуту Міжнародної організації праці йдеться, що «Загальний міцний мир може бути встановлений тільки на основі соціальної справедливості».¹³⁹

Фактична нерівність в людському суспільстві змушує державу впроваджувати соціально орієнтовану політику, завдяки якій розподільні процеси призведуть до згладжування соціальної нерівності та встановленню соціальної справедливості.

Лише держава, яка приділяє увагу соціальному захисту населення, мінімізуючи соціальні відмінності шляхом різноманітних пільг вразливим групам та забезпечуючи гідний рівень життя населенню в цілому може називатися соціальною.

Німецький історик Г. Ріттер класифікував соціальні держави за трьома типами:

- перший - позитивна держава, в якій соціальне забезпечення засноване на індивідуалізмі та захисту корпоративних інтересів. Тут держава контролює соціальну забезпеченість громадян, а її соціальна політика слугує цілям такого контролю;
- другий - власне соціальна держава, яка проводить політику забезпечення зайнятості населення, гідного рівня життя та однакових можливостей;
- третій – соціальна держава, в якій встановлена соціальна рівність для кожного, що досягається однаковою політикою для всіх без виключень: відсутня відмінність в заробітній платі, забезпечується повна зайнятість населення, а працюючий клас визнається домінуючим.

Функціями для соціальної держави визначають наступні:

- Особлива увага до вразливих груп населення (різноманітні пільги та допомога безробітним, осіб з інвалідністю та ін..)

¹³⁹ Статут Міжнародної організації праці 1919р.;

- охорона праці стратегія створення нових робочих місць з урахуванням динаміки змін клімату, нових технологій та ін..
- охорона здоров'я людей – шляхом вкладення коштів в розвиток медицини та забезпечуючи доступ до профілактики та лікування усім;
- підтримка сім'ї – впровадження спеціальних програм, виплат та пільг для материнства, батьківства та дитинства;
- спрямовувати свою політику на досягнення соціальної рівності – цього можна досягти за допомогою перерозподілу доходів між різними групами населення, встановлення податкових та інших пільг, впровадження програм та ін.;
- підтримка благодійної діяльності, наприклад, завдяки пільгам;
- проведення фінансової підтримки для розвитку культури та науки за допомогою грантів, стипендій та пільг;
- боротьби з безробіттям, яка може проводитись завдяки створенню нових робочих місць, допомоги безробітним, безкоштовне навчання новим професіям чи перекваліфікація;
- Реалізація міждержавних наукових, спортивних, культурних, екологічних та інших соціальних програм;
- Усунення соціальної напруженості та злагодження конфліктів шляхом профілактичних/роз'яснювальних бесід, програм по навчанню толерантності та інше.¹⁴⁰

Сталий розвиток неможливий без екологічної орієнтації економіки і суспільства, а забезпечення «справедливого переходу», що стало темою всесвітнього дня соціальної справедливості в 2016 році, є спільним обов'язком кожної країни.

У діалозі Платона «Держава» справедливість розглядається як «те, що придатне найсильнішому»¹⁴¹. Людство прагне до «вічного миру» і розуміння того,

¹⁴⁰ Морозова Л.А. «Теорія держави і права» 2010.- 384 с.;

¹⁴¹ Платон. Держава // Т. 3. ч. 1. М.: вид-во «Думка», 1970 -132с;

що міцним світ може бути тільки як світ справедливий, світ, «побудований на визнанні прав народів і дотриманні основних принципів міжнародного права - рівності і суверенітету, невтручання у внутрішні справи інших країн, взаємовигідних міжнародних зв'язків». Справедливість в міжнародному праві визначалася і визначається думкою більшості.¹⁴²

На відміну від поняття «справедливість» поняття «соціальна справедливість» використовується для оцінки стану справ в суспільстві, а не конкретних вчинків, і передбачає приблизно однакову кількість всіх або частини благ в суспільстві. Вимога соціальної справедливості має на увазі можливість для кожної працездатної людини знайти гідну роботу, отримувати медичну допомогу, освіту та інші соціальні послуги. При цьому маєтсья на увазі, що права і обов'язки повинні бути зрозумілими і відповідати один одному. В даний час соціальна справедливість визнається основним принципом мирного та благополучного співіснування¹⁴³, орієнтиром комплексних перетворень, без яких неможливий успішний соціальний, екологічний та економічний розвиток сучасного суспільства¹⁴⁴.

Конституція України у статті 1 проголошує Україну, зокрема, «соціальною» державою. Таке визначення означає не лише зобов'язання державних інститутів щодо соціальних проблем, а й соціальних зобов'язань членів суспільства¹⁴⁵. Це включає дотримання таких принципів як соціальна справедливість, рівність та безпека. В нашій реальності Україна, як соціальна держава в аспекті зміни клімату має виконувати функції підтримки соціально незахищених верств населення (безробітних, пенсіонерів, інвалідів та ін.) забезпечуючи їм засоби

¹⁴² Живков Тодор. Вибрані промови і статті. Липень 1975 - березень 1981 р;

¹⁴³ Соціальна справедливість. Available: <http://www.un.org/ru/events/socialjusticeday>;

¹⁴⁴ Social Justice Day 2016. Available: <http://www.un.org/ru/sg/messages/2016/socialjusticeday.shtml> ;

¹⁴⁵ Окрема думка судді Конституційного Суду України Шишкіна В. І. стосовно Рішення Конституційного Суду України від 28 квітня 2009 р. № 9-рп/ 2009;

адаптації з акцентом на недискримінацію; охорони праці та здоров'я людей, слідкуючи за тим, щоб зміна клімату та адаптаційні методи не позбавили людей робочих місць та слідкуючи за недопущенням нанесення шкоди здоров'ю та життю; заохочення благодійної діяльності (за допомогою різноманітних пілґ) щоб кожна людина була зацікавлена в збереженні довкілля та зміни клімату, як частини права на безпечне довкілля; фінансової та іншої підтримки фундаментальних наукових досліджень і культурних програм, які можуть запровадити «зелені» технології»; участі в реалізації міждержавних екологічних програм; забезпечення компромісу в суспільстві, усунення соціальної напруженості і конфліктів.¹⁴⁶

В Європі ми вже можемо спостерігати ці аспекти в останніх подіях, які призвели до перестановки ролей та обов'язків щодо управління ризиками від повені, таких як запровадження в Англії та Уельсі фінансування партнерства¹⁴⁷ або плата за дощову воду в Канаді (на основі ризику)¹⁴⁸. Однак дискусії та дослідження, що стосуються наслідків соціальної справедливості та несправедливості в цих нових дискусіях щодо управління ризиками повені, є обмеженими¹⁴⁹.

Під час обговорення справедливості та захисту від повені важливим є не лише заходи щодо захисту від повеней¹⁵⁰, а також спосіб розподілу цих заходів. Якщо зосередити увагу виключно на наслідках, то вся суть соціальної справедливості зведеться до компенсації виплат (наприклад, виплати компенсацій після повені). Проте, справедливість включає моральні норми в обговоренні політики, такі як рівність можливостей з точки зору обміну інформацією, виключення власних інтересів у дискусіях про політику з боку політиків та залучення суспільства до поточного процесу прийняття політичних рішень. У цьому рядку центральний аспект відображає питання про культурні

¹⁴⁶ Морозова Л.А. «Теорія держави і права» 2010.- 384 с.;

¹⁴⁷ Natural Hazards, August 2016, Volume 83, Issue 1, pp 129–147;

¹⁴⁸ Henstra and Thistlethwaite 2017 – 43p;

¹⁴⁹ Thaler and Hartmann 2016 – 18p;

¹⁵⁰ Campbell & Christopher 2012. Teaching Mindfulness – 13p;

несправедливості людей. Культурна несправедливість відображається в дискримінації за національністю, расою, сексуальністю, статтю та/та етнічною приналежністю¹⁵¹: «Люди, які зазнають як культурної несправедливості, так і економічної несправедливості, потребують як визнання, так і перерозподілу». Отже, держава також повинна визнати соціальні правосуддя, які вже існують в існуючих інституційних рамках щодо того, як і яким чином люди можуть бути визнані суспільством та як вони можуть бути залучені до поточних процесів прийняття рішень, наприклад, як місцеві громадяни залучаються до розвитку сучасні локальні стратегії управління ризиками паводків¹⁵².

Прибережні райони Луїзіани давно переживають високу залежність від захисту від повеней, як, наприклад, затоки на берегах річки Міссісіпі або прибережні схеми захисту. Однак несправності таких місць спонукали до прийняття додаткової системи захисту. Ці доповнення потребували додаткових інженерних робіт, що спричиняють великі конфлікти з корінними американцями, афроамериканцями, азіатами, акадцями та острів'янами, які стикаються з підвищенням рівня моря, ураганами та розливом нафти. Ці громади є соціальними та економічно незахищеними та виключаються з поточного дискурсу щодо політики щодо повеней та прибережних ризиків. Зокрема, нові стратегії адаптації, розроблені державною адміністрацією, часто нехтують впливом режимів управління на більш маргінальні прибережні громади з метою захисту переважно великих міських центрів міста, таких як Новий Орлеан. Мешканцям, які живуть у прибережних районах, було запропоновано знову пристосуватися (переселитися) до вже схильного до повені середовища для захисту комерційного капіталу Луїзіани. Окрім затоплення, кожне використання цих споруд порушує життєдіяльність рибалок у прибережних районах. Питання соціальної справедливості в

¹⁵¹ Fraser 1995 – 26p;

¹⁵² Axel Honneth First Published June 1, 2001 “Recognition or Redistribution?”. Available: <https://journals.sagepub.com/doi/10.1177/02632760122051779>;

процесі переїзду відображають головним чином питанням вибору та рішеннями, які примушують людей мігрувати, а також рівнем впливу на характер громад і добробуту людини.

Як засіб досягнення соціальної справедливості припускають, що країни мають нести фінансові збитки пропорційно до відсотку їх вкладу в забруднення, тобто, справедлива частка. Так багаті країни компенсують і собі і бідним країнам витрати на адаптацію. Але ця теорія має певні недоліки.

Перша проблема полягає в тому, що скорочення викидів має на меті допомогти майбутнім поколінням бідних людей, а не нинішніх. Проте, кожне наступне покоління є більш заможним, ніж попереднє, а отже, краще зможе відстояти власні інтереси. Постає питання навіщо багатим країнам допомагати майбутнім поколінням інших країн, а не бідним зараз.

Друга проблема полягає в розподілі грошей. Бідні країни, скоріше за все, витратять отримані гроші не на заходи адаптації, а на закриття власних бюджетів. Наприклад, Індія може вважати за краще витратити гроші на освіту, або про профілактику СНІДу, або про охорону здоров'я взагалі. Якщо перерозподіл витрат - це дійсно те, чого прагнуть, то такими пожертвами для попередження загрози зміни клімату навряд можливо її досягнути. Аналітично це має певну схожість з надання житлової допомоги бідним людям, коли вони вважають за краще витратити гроші на харчування або охорону здоров'я. Так проблема небезпечної зміни клімату не зникне. Крім того, навіть якщо держава спробує використати кошти за їх цільовим призначенням, мільйони людей будуть зачеплені цим, оскільки понесуть збитки у вигляді більш високих рахунків за енергію, втрату роботи. Якщо перерозподіл бажано, допомога з житлом краще, ніж нічого, але залишається дивним, чому заможні країни повинні бути готові захищати бідні країни від ризиків зміни клімату, в той час як не бажаючи давати їм ресурси, якими вони можуть встановити власні пріоритети.

Третя проблема полягає в тому, що в бідних країнах існує ціла прірва між доходами багатих та бідних, а значить, і різні інтереси. Заможні люди у бідних

націях виграють від зміни клімату. Те саме стосується і багатих людей в багатих країнах.¹⁵³

Так, в деяких місцях потепління приносить грошові вигоди. Наприклад, в Росії, внаслідок збільшення продуктивності сільського господарства або в Китаї, де багато мільйонів людей живуть у сільській місцевості. Деякі люди житимуть в умовах потепління, коли в іншому випадку, вони б померли від сильного холоду. Всі ці люди не зацікавлені в тому, щоб зупинити потепління на 1.5%.

Справа Ургенди у Нідерландах є цікавим прикладом у цьому плані. У 2018 році при розв'язку цієї справи Гаазький апеляційний суд нарешті визнав порушення права на життя: «доречно говорити про реальну загрозу небезпечної зміни клімату, яка призводить до серйозного ризику, що нинішнє покоління громадян будуть стикатися з втратою життя і / або руйнування сімейного життя ... це впливає зі статей 2 і 8 ЄКПЛ про те, що держава зобов'язана захищати від цієї реальної загрози.» Нарешті, Суд зазначив, що «Нідерланди, як високорозвинена країна, отримувала прибуток від викопних видів палива протягом тривалого часу і до сих пір входять в числі країн з найвищими показниками викидів парникових газів на душу населення в світі. Частково з цієї причини, держава повинна взяти на себе відповідальність». Було встановлено, що невдача уряду вжити розумних заходів для уникнення небезпечних рівнів зміни клімату є протизаконним, і наказав суттєво скоротити викиди Нідерландів до 2020 року¹⁵⁴. Хоча уряд Нідерландів оскаржив це рішення, він погодився виконати розпорядження суду у відповідь на інтенсивне зосередження уваги на судовому позові щодо його кліматичної політики.

Починаючи з 2015 року парламент Голландії вжив низку заходів щодо скорочення викидів, включаючи закриття принаймні однієї

¹⁵³ ERIC A. POSNER AND CASS R. SUNSTEIN "Global Warming and Social Justice" – 8p;

¹⁵⁴ Нідерланди проти Ургенди, 2018 Гаазький апеляційний суд, Відділ права громадянської 09-10-2018, справа 200.178.245 / 01;

електростанції на вугіллі, і прийняв деякі найбільш амбітні кліматичні політики в Європі.¹⁵⁵ У 2018 році апеляційний суд рішуче підтримав первісне рішення, посилаючись на зобов'язання уряду з прав людини. Остаточне звернення уряду вирішить Верховний суд Голландії наприкінці року.

Позови щодо зміни клімату розпочали щонайменше у 28 країнах світу. Аналіз випадків, зафіксованих у всьому світі з 1990 року, показує, що судові спори щодо зміни клімату є найбільш поширеними в США, але також поширюються на нові країни. Починаючи з 2015 року, це включає випадки, вперше зафіксовані в Індонезії, Пакистані, Південній Африці, Норвегії та Колумбії.

Більшість судових справ було порушено проти урядів як національними, так і місцевими органами влади. Однак компанії також мають бути спрямовані на те, щоб включати зміну клімату у своє прийняття рішень, а також не збільшувати ризики.

Громадяни, неурядові організації, підприємства та навіть органи місцевого самоврядування викликають до суду підприємства та уряди за те, що вони не захистили їх від наслідків руйнівних змін клімату або сприяли змінам клімату таким чином, що це вже впливає на їхнє здоров'я чи життєдіяльність.

Однією з діючих справ є "Джуліана проти США", яку заслухав дев'ятий окружний апеляційний суд у Портленді, штат Орегон, 4 червня 2019 року. Позов, поданий 21 молодими позивачами, стверджує, що дії уряду США, які спричиняють зміни клімату порушують їх конституційне право на життя, свободу та майно. Судді ще не вирішили, чи то має справа перейти до судового розгляду, чи слід уряду припинити нові проекти з видобутку викопного палива.

З цього видно, що заходи адаптації розроблені та впроваджені для зменшення впливу кліматичних змін на охорону здоров'я є невід'ємним елементом системи соціальної справедливості. Так, наприклад, планування екстремальних погодних подій може забезпечити кращу багатогалузеву

¹⁵⁵ Тесса Хан "Судові процеси - це потужний інструмент для залучення відповідальних за кліматичну кризу до відповідальності". Режим доступу: <https://time.com/5686087/courtroom-climate-change-litigation/> ;

підготовленість, що, в свою чергу, може покращити реагування на надзвичайні ситуації та мінімізувати захворюваність та смертність від цих погодних подій. В якості іншого прикладу, нагляд за охороною здоров'я для виявлення тенденцій та спалахів захворювань на ранній стадії може призвести до більш ефективного контролю та запобігання цим проблемам.

Неможливо обійти увагою такі маргіналізовані групи населення, як малозабезпечені люди, корінні громади та інші незахищені групи, що, в порівнянні з іншими групами населення несуть більший тягар несприятливих наслідків для здоров'я через зміни клімату, а також зменшення ресурсів для адаптації до зміни клімату. Ці популяції, як правило, мало або взагалі не впливають на рішення, які впливають на їхнє життя. Як результат, зміни клімату загрожують погіршити вже існуючі соціально-економічні нерівності та здоров'я в межах та між громадами.

Заходи адаптації однієї групи не повинні створювати ризики для інших груп. Наприклад, відпрацьоване тепло від кондиціонування може нагрівати зовнішнє повітря понад 1 ° C; Таким чином, кондиціонування може посилити вплив тепла в місті та створити подальший ризик для людей, які не можуть дозволити собі кондиціонери.¹⁵⁶

Населення значно відрізняються за своєю здатністю адаптуватися до ідентичного ризику. Наприклад, Нідерланди, з налагодженою інженерною системою дамб, мають набагато більший потенціал для адаптації до підвищення рівня моря, ніж країни, що розвиваються з подібною рівниною місцевості, як, наприклад, Бангладеш. Крім того, різні заходи щодо адаптації матимуть різний вплив на права людини. Часто саме екологічний підхід, а не інженерний, принесе користь більшій кількості людей.¹⁵⁷ Так, у міру підвищення рівня моря морські стіни часто

¹⁵⁶ F. Salamanca, M. Georgescu, A. Mahalov “Anthropogenic heating of the urban environment due to air conditioning” 2010;

¹⁵⁷ Sukhdev P, Bishop J, Ten Brink P, et al. TEEB climate issues update September 2009: the economics of ecosystems and biodiversity. Programa N U Para El Medio Ambiente (UNEP) 2009;1–34;

використовуються для стабілізації берегових ліній. Однак, у В'єтнамі посадка мангрових дерев для захисту від штормового захисту коштує майже на 85% менше, ніж будівництво та обслуговування морських стін або дамб для цієї мети.¹⁵⁸ Мангрові ліса також зберігають водно-болотні угіддя та морські харчові ланцюги, які підтримують місцеве рибальство. Тому будівництво морських стін може загрожувати життєдіяльності рибалок, тоді як екологічний підхід може потенційно покращити їх життя.

Не менш важливим є питання захисту майбутніх поколінь. Грунтування переваг для здоров'я майбутніх поколінь включає наступні проблеми:

- люди схильні цінувати користь у сьогоденні більше, ніж користь у майбутньому;
- нинішнє покоління має моральне право більше дбати про себе, ніж про майбутні покоління;
- люди в майбутньому будуть насолоджуватися кращим здоров'ям і самопочуттям, ніж люди зараз.¹⁵⁹

Ці проблеми варто вирішувати максимально враховуючи інтереси нинішніх поколінь.

З огляду на це, очевидно, що «озеленення» економіки – тобто забезпечення її екологічної стійкості - має відбуватися одночасно з просуванням до соціальної справедливості. При правильному управлінні цим процесом перехід до екологічно та соціально стійкої економіки може стати потужним поштовхом до створення робочих місць, в тому числі «зелених», і до актуалізації професій, і тим самим стимулювати просування на шляху до соціальної справедливості.¹⁶⁰

Позов майбутніх поколінь проти нинішнього покоління частково є демонстрацією того, наскільки поганим може бути результат.¹²⁵ Припущення, пов'язані з оцінкою здоров'я та добробуту майбутніх поколінь, впливають на

¹⁵⁸ GRID-Arendal Mangrove planting saves lives in Vietnam GRID, Arendal, Norway (2002);

¹⁵⁹ J.P. Kelleher "Climate change ethics" January 2015;

¹⁶⁰ «Всесвітній день соціальної справедливості 2016» Лео Сіббел 2016 – 13р;

політику прийняття рішень щодо зміни клімату. Наприклад, Ніколас Стерн, економіст Лондонської школи економіки, використовує дисконтну ставку 1,4%, яка підтримує більші витрати на пом'якшення кліматичних змін для захисту майбутніх поколінь¹⁶¹

Економіст Вільям Нордхаус використовує 6-відсоткову ставку дисконтування, що підтримує більше уваги до поточного покоління¹⁶²

3.2. Обов'язки держав та ділових кіл для забезпечення соціальної справедливості

Держави зобов'язані захищати права людини від екологічних збитків і повинні виконувати свої міжнародні зобов'язання¹⁶³. Передбачувані і потенційно катастрофічні несприятливі наслідки зміни клімату для здійснення широкого кола прав людини породжують значні обов'язки держав щодо прийняття негайних заходів щодо запобігання такого збитку.

Базові принципи, що стосуються прав людини і навколишнього середовища, уточнюють три категорії обов'язків держав: процедурні, матеріально-правові та особливі обов'язки щодо тих, хто знаходиться в уразливому положенні¹⁶⁴. Ці базові принципи можна використовувати в контексті зміни клімату, щоб забезпечити повагу, захист і здійснення прав людини. Відповідно до міжнародного права, що регулює права людини, у держав є наступні процедурні обов'язки:

- надавати громадськості доступну, недорогу і зрозумілу інформацію про причини і наслідки глобального кліматичного кризи і, зокрема, включати тему зміни клімату в навчальні програми на всіх рівнях;

¹⁶¹ Stern N. The Stern review: The economics of climate change. 2006 – 4p;

¹⁶² Nordhaus WD. A review of the Stern Review on the Economics of Climate Change. J Econ Lit 2007 – 19p;

¹⁶³ A / HRC / 25/53 2013;

¹⁶⁴ A/HRC/37/59;

- Практика Комітету з питань виконання Оргуської Конвенції: Визначення та охоплення поняття «екологічна інформація» відповідно до Конвенції є широкими. У пункті 3 статті 2 міститься приблизний перелік того, що може бути екологічною інформацією, і відзначається, що «екологічна інформація» означає будь-яку інформацію без визначення форми такої інформації або вказівки того, чи може така інформація мати форму «вихідних» або «оброблених» даних.¹⁶⁵

- забезпечити всеосяжний, справедливий і заснований на обліку гендерного фактору підхід до участі громадськості у всіх пов'язаних з кліматом заходах, приділяючи особливу увагу розширенню прав і можливостей тих категорій населення, яких ця проблема зачіпає найбільше, а саме жінок, дітей, молоді, корінних народів і місцевих громад, осіб, що живуть в злиднях, інвалідів, людей похилого віку, мігрантів, переміщених осіб та інших груп населення, потенційно схильних до ризику; Практика Комітету з питань виконання Оргуської Конвенції: Комітет вважає, що Конвенції не суперечить передбачена національним законодавством передача приватним суб'єктам деяких функцій, пов'язаних з веденням і поширенням екологічної інформації. Такі приватні суб'єкти в залежності від конкретних механізмів, передбачених національним законодавством для цілей доступу до інформації, слід розглядати як суб'єкти, які підпадають під визначення «державного органу» за змістом положень пункту 2 b) або 2 c) статті 2 Конвенції.¹⁶⁶

- забезпечити всім прийнятний за ціною і своєчасний доступ до правосуддя і ефективних засобів правового захисту, щоб держави і ділові кола відповідали за виконання своїх обов'язків, пов'язаних зі зміною клімату; Практика Комітету з питань виконання Оргуської Конвенції: Комітет розуміє, що відповідна Сторона дає приватним особам можливість оскаржувати деякі матеріальні аспекти законності рішень, дій або бездіяльності, які підпадають під

¹⁶⁵ Великобританія АССС / С / 2010/53; ЕСЕ / МР.РР / С.1 / 2013/3, 11 січня 2013, пункт 74;

¹⁶⁶ Білорусь АССС / С / 2009/37; ЕСЕ / МР.РР / С.1 / 2011/11 / Add.2, 12 травня 2011, пункт 67;

дію пункту 2 статті 9 Конвенції, в разі порушення їх майнових прав або прав на добробут і що в подібних ситуаціях приватні особи мають право також піднімати питання загального екологічного характеру. Разом з тим Комітет розуміє, що саме суди приймають рішення про те, чи будуть такі екологічні питання більш загального характеру розглянуті. Наприклад, автор повідомлення посилається на рішення адміністративного суду (справа 2010/06 / 0262-10, центр з випробовувань авто в Войтсберзі), в якому зазначено, що сусіди не мають права посылатися на екологічні положення, які виходять за межі доктрини порушення прав. Разом з тим представлена інформація недостатньо обґрунтовує, наприклад шляхом посилення на нещодавнє прецедентне право, що це насправді відображає загальну судову практику. Тому Комітет не робить висновку про те, чи знаходиться відповідна Сторона в стані недотримання пункту 2 статті 9 Конвенції. Комітет, проте, висловлює стурбованість щодо ланцюжка міркувань адміністративного суду, а також зазначає, що, якщо така логіка буде в цілому прийнята австрійськими судами, то це буде рівносильно недотримання пункту 2 статті 9.¹⁶⁷

- оцінювати можливі зміни клімату та наслідки для прав людини, що впливають з усіх планів, стратегій і пропозицій, включаючи наслідки діяльності в усіх ланках виробничого ланцюжка (тобто викиди, пов'язані як з виробництвом, так і зі споживанням); У практиці Комітету з питань виконання Організації Конвенції були такі справи: «Відповідна Сторона у своїй адресованій Європейській комісії заявці зазначила, що «Міністерство охорони навколишнього середовища ретельно розгляне і врегулює всі представлені належним чином зауваження ». Однак в своїх усних і письмових повідомленнях відповідна Сторона не змогла продемонструвати, як саме результати участі громадськості були прийняті до уваги «належним чином». Комітет усвідомлює тому, що

¹⁶⁷ Австрія АССС / С / 2010/48; ЕСЕ / МР.РР / С.1 / 2012/4, 16 квітня 2012, пункт 66;

відповідній Стороні довелося діяти в умовах жорстких часових обмежень, щоб забезпечити представлення своєї заявки в Комісію в межах встановленого для цього терміну, і що в кінцевому рахунку відповідної Стороні були надані безкоштовні квоти на викиди на перехідний період 2013-2019 років відповідно до нового режиму Системи торгівлі викидами Європейського союзу (СТВ ЄС). Проте Комітет вважає, що ситуація з підготовкою даної заявки абсолютно не була надзвичайною і що можна було вишукати можливості зробити цю підготовку більш відкритою з самого початку відповідного процесу в жовтні 2009 року, не ставлячи під загрозу участь громадськості в цьому процесі. У світлі викладеного, оскільки в своїх усних і письмових повідомленнях відповідна Сторона не продемонструвала, як саме результати участі громадськості були прийняті до уваги належним чином, Комітет робить висновок, що вона не виконала вимог пункту 8 статті 6 Конвенції.»¹⁶⁸

- інтегрувати тему гендерної рівності в усі заходи, пов'язані зі зміною клімату, щоб жінки могли грати провідні ролі;
- поважати права корінних народів в ході всієї діяльності з реагування на зміну клімату, особливо їх право на вільне, попереднє і погоджується;
- забезпечувати надійний захист захисників навколишнього середовища і прав людини, які працюють з усіх питань, пов'язаних з кліматом, - від землекористування до викопних видів палива. Держави повинні старанно захищати правозахисників від переслідувань, залякування і насильства¹⁶⁹.

Що стосується матеріально-правових обов'язків, то держави не повинні порушувати право на безпечний клімат своїми власними діями; повинні захищати це право від порушення третіми сторонами, особливо діловими колами, а також повинні розробляти, виконувати і проводити в життя закони,

¹⁶⁸ Чеська Республіка АССС / С / 2012/70; ЕСЕ / МР.РР / С.1 / 2014/9, 4 червня 2014 року, пункт 63;

¹⁶⁹ Декларація про право та обов'язки окремих осіб, груп і органів суспільства заохочувати і захищати загально визнані права людини та основні свободи (А / RES / 53/144) і резолюція 40/11 Ради з прав людини про визнання вкладу екологічних правозахисників в здійснення прав людини, охорону навколишнього середовища та сталий розвиток (А / HRC / RES / 40/11);

політичні рішення та програми, спрямовані на здійснення цього права¹⁷⁰. Держави також повинні уникати дискримінації і заходів, які ведуть до регресу. Цими принципами треба керуватися під час всій діяльності по кліматичної тематики, в тому числі в ході виконання обов'язків, що стосуються пом'якшення наслідків, адаптації, фінансування, а також збитків і шкоди.

Держави зобов'язані співпрацювати, щоб побудувати світ, який споживає мало вуглеводнів, здатний протистояти зміні клімату та забезпечує екологічну безпеку, а це має на увазі обмін інформацією; передачу безвуглецевих, низьковуглецевих і високоефективних технологій від багатих до менш багатим державам; зміцнення потенціалу; збільшення витрат на дослідження і розробки, пов'язані з переходом на чисту енергію; виконання міжнародних зобов'язань, а також прийняття справедливих, правових і довгострокових рішень проблем мігрантів та переміщених осіб. Відповідно до принципу загальної, але диференційованої відповідальності багаті держави повинні внести свій справедливий внесок в покриття витрат, пов'язаних із пом'якшенням наслідків зміни клімату і адаптацією до них в країнах з низьким рівнем доходу.

Для вирішення кліматичних проблем слід надавати фінансові кошти країнам з низьким рівнем доходу у вигляді субсидій, а не позик. Базові принципи справедливості порушуються, коли бідні країни змушені оплачувати витрати, пов'язані з реагуванням на зміну клімату, адже саму цю проблему породили багаті країни. Політика охорони лісів викликає аналогічні побоювання з точки зору її впливу на права, оскільки така політика може обмежувати доступ до земель, що використовуються для полювання, рибальства, збирання, землеробства та іншої важливої традиційної діяльності. Поєднання дій за рішенням кліматичних завдань

¹⁷⁰ Committee on Economic, Social and Cultural Rights, general comment No. 3 on the nature of States parties' obligations (E/1991/23);

і по досягненню цілей в області сталого розвитку у співпраці з ураженими верствами населення дозволить уникнути негативних наслідків.

У 2018 році Комітет з економічних, соціальних і культурних прав зробив наступне застереження державам: «Якщо не будуть прийняті заходи щодо запобігання передбачуваного збитку для прав людини, що завдається зміною клімату, чи не будуть задіяні максимальні наявні ресурси для цих цілей, це може являти собою порушення їх обов'язки по повазі, захисті і здійсненню прав людини для всіх»¹⁷¹. Тому держави повинні виділяти максимальні наявні фінансові та матеріальні ресурси для переходу на поновлювані джерела енергії, екологічно чистий транспорт і екологічно безпечне землеробство, зупинити і повернути назад процес збезлісення і деградації ґрунтів, а також зміцнювати адаптаційний потенціал, особливо вразливих і маргіналізованих груп населення.

Меті соціальної справедливості сприяє Національна Програма адаптації дій (НПД) є типом плану , представленим в Рамковій конвенції Організації Об'єднаних Націй про зміну клімату по найменш розвиненим країнам , щоб описати сприйняття країни в її найбільш «терміновому та нагальні потреби в адаптації до зміни клімату ».

Цей проект включає аналіз різних соціальних аспектів. Такі, вказівки передбачають багатопрофільний та прозорий процес, що має мультидисциплінарний характер та орієнтований на окремі країни, включаючи місцеві зацікавлені сторони, і керується, серед іншого, гендерною рівністю, стійким розвитком та надійним екологічним менеджментом. Крім того, рекомендовані критерії для визначення пріоритетних заходів з адаптації включають зусилля щодо зменшення бідності для підвищення адаптаційної спроможності, а також оцінку ступеня очікуваних несприятливих наслідків зміни клімату, особливо стосовно таких факторів, як втрата людини життя та

¹⁷¹ Committee on Economic, Social, and Cultural Rights, “Climate change and the International Covenant on Economic, Social, and Cultural Rights”, 8 October 2018. URL: [www.ohchr.org/en/NewsEvents/Pages/DisplayNews.aspx?NewsID=23691&LangID=E. ;](http://www.ohchr.org/en/NewsEvents/Pages/DisplayNews.aspx?NewsID=23691&LangID=E.)

засоби до існування, здоров'я людини, продовольча та водна безпека та культурна спадщина.

Якщо принципи є занадто абстрактними або високими ідеалами, то практична політика також вимагає включення соціальної справедливості. Народ і суспільство часто мовчать, але вважаються бенефіціарами міжнародних зусиль та національної політики. Однак одночасно вони є кінцевими споживачами кліматичних технологій. Вони також є ключовими учасниками тиску на соціальні зміни, чи то через колективні соціальні рухи, чи індивідуальні дії. Таким чином, успіх глобальних кліматичних реакцій як на пом'якшення, так і на адаптацію може бути покращений і завдяки проведенню соціальної політики поряд із технологіями, інфраструктурою, наукою про навколишнє середовище та іншими переважаючими міркуваннями¹⁷².

Інтеграція соціальних вимірів у політику щодо зміни клімату може бути спрощена в рамках трьох ключових етапів політичного циклу:

- Оцінка: початкові оцінки соціального впливу для визначення та керування наміченими та непередбачуваними соціальними наслідками, як позитивними, так і негативними, зміни клімату та / або запланованих втручань;
- Процес: прозорі та спільні процеси прийняття рішень на всіх етапах від проектування до моніторингу, забезпечення включення та розширення можливостей часто маргіналізованих груп населення;
- Результати: моніторинг, оцінка впливу та коригування політики та стратегій з огляду на проблеми та неефективність, що виникають на етапі після впровадження.

У справі *Demanda Generaciones Futuras* проти *Minambiente 25* молодіжних позивачів у віці від 7 до 26 років подали до суду на кілька органів уряду Колумбії, муніципалітетів Колумбії та ряду корпорацій для

¹⁷² Discussion draft «THE SOCIAL DIMENSIONS OF CLIMATE CHANGE» - 48p;

забезпечення своїх заявлених прав до здорового середовища, життя, здоров'я, їжі та води. Позивачі стверджують, що зміни клімату, поряд із невдачею уряду зменшити вирубування лісів та забезпечити дотримання цілі по знищенню лісової вирубки в колумбійській Амазонії до 2020 року (відповідно до Паризької угоди та Національного плану розвитку на 2014-2018 роки), загрожує основним правам позивачів. Молодіжні позивачі подали спеціальний конституційний позов під назвою "тутела", який використовується для забезпечення основних прав.

Суд першої інстанції виніс не задовольнив скаргу молодіжних позивачів, проте, 5 квітня 2018 року Верховний Суд скасував рішення нижчої інстанції, визнавши, що "основні права на життя, здоров'я, прожитковий мінімум, свободу та гідність людини істотно пов'язані та визначаються довкіллям та екосистемою". Крім того, він визнав колумбійську Амазонку "суб'єктом прав" так само, як і Конституційний суд визнав річку Аtrato. Верховний Суд заявив, що відповідно колумбійська Амазонка має право на охорону, збереження, утримання та відновлення. Суд зобов'язав уряд сформулювати та здійснити плани дій щодо боротьби з вирубкою лісів в Амазонії.¹⁷³

Ділові кола повинні взяти на озброєння політику в області прав людини, проявляти належну обачність в питаннях прав людини, усунути порушення прав людини, за які вони несуть пряму відповідальність, і впливати, коли це можливо, на інших, щоб вони теж дотримувалися права людини. В якості першого кроку корпорації повинні дотримуватися керівні принципи підприємницької діяльності в аспекті прав людини стосовно прав людини і зміни клімату. П'ятьма основними обов'язками ділових кіл, безпосередньо пов'язаними зі зміною клімату, є скорочення викидів парникових газів, які є результатом діяльності їх власних і дочірніх підприємств; скорочення викидів парникових газів від їх продукції і послуг; мінімізація викидів парникових газів, що виробляються їх постачальниками; публічне розкриття інформації про свої викиди, схильності

¹⁷³ "Demanda Generaciones Futuras v. Minambiente" Filing Date: 2018;

зміни клімату і можливості появи занедбаних активів, а також забезпечення того, щоб люди, які постраждали від порушень прав людини, пов'язаних з діловою активністю, мали доступ до ефективних засобів правового захисту¹⁷⁴ Крім того, ділові кола повинні підтримувати державну політику, спрямовану на ефективне рішення кліматичних проблем, а не виступати проти неї.

Планування міського зростання, зокрема шляхом забезпечення потреб у бідних містах у землі та житлі, примножує адаптаційний потенціал людей. Це може підвищити ефективність та доступ до послуг усіх людей, але головне - людей, які живуть у бідності та найбільш уразливих до впливу кліматичних змін.

Включення інфраструктури та технології, що підвищує ефективність та забезпечує альтернативи з низькими викидами, може одночасно сприяти сталому розвитку людини, добробуту та правам у різних сферах, включаючи перелічені в цій таблиці: містобудування, здоров'я та харчування, зайнятість та сталий життєвий шлях, а також права людини та гарне управління. Ефективне планування інфраструктури, як-от розумні сітки, дизайн зеленого / низьковуглецевого продукту, послуги з підтримкою ІТ, доступ до інформації та обмін інформацією - це більше, ніж просто ефективне з'єднання суспільства. Вони надають можливості для економічних та соціальних мереж безпрецедентний показник; часто дозволяючи країнам, що розвиваються, та економікам, що розвиваються, перестрибувати обтяжливу та трудомістку траєкторію розвитку, а також надавати суспільству необхідні інструменти для соціальної трансформації.¹⁷⁵

¹⁷⁴ Expert Group on Climate Obligations of Enterprises, Principles on Climate Obligations of Enterprises: Legal Perspectives for Global Challenges (Expert Group on Climate Obligations of Enterprises, 2018) – 309p;

¹⁷⁵ Kahn Ribeiro, S et al. Transport and its infrastructure. In: Climate Change 2007: Mitigation. Contribution of Working Group III to the Fourth Assessment Report of the Intergovernmental Panel on Climate Change. Cambridge, Cambridge University Press, 2007 – 64p;

У справі *Cadzow Enterprises Pty Ltd v Port Phillip County Council* мешканці оскаржували рішення окружної ради дозволити будівництво двоповерхового будинку поблизу затоки Порт-Філіп. Хоча мешканці не висловлювали аргументів, пов'язаних із зміною клімату чи затопленням, суд розглянув питання в цих межах. Зокрема, було здійснено пошук інформації в регіональному управлінні з контролю за паводками, про зміни в ризиків затоплення, зумовлених підвищенням рівня моря. Цей запит спонукав *Melbourne Water* до вивчення власності та рекомендував вимагати, щоб будинок був збудований значно вище, ніж планувалося в дозволеному дизайні. Суд встановив, що ця рекомендація відображає найкращу наявну інформацію та, посилаючись на принцип застереження та принцип справедливості між поколіннями, дозволено надавати дозвіл за умови вимоги, що будинок буде підвищений відповідно до рекомендації *Melbourne Water*.¹⁷⁶

У справі *Gippsland Coastal Board v. South Gippsland Shire Council* австралійська регіональна прибережна рада, створена відповідно до Вікторіанського закону про управління прибережними територіями 1995 року, оскаржила рішення нижчої ради, стверджуючи, що запропоновані розробки є невідповідними з огляду на прогнозований підйом рівня моря внаслідок зміни клімату. Суд застосував запобіжний принцип, встановивши, що підвищення рівня моря та більш екстремальні погодні умови, спричинені зміною клімату, становлять досить передбачуваний ризик забруднення ділянки, і вирішив, що згоду на розвиток не можна надавати¹⁷⁷.

Для виконання своїх обов'язків в області прав людини розвинені держави і інші великі джерела парникових газів повинні скорочувати свої викиди відповідно до своїх міжнародних зобов'язань. Для досягнення цільового показника в 1,5 ° C згідно з Паризьким угодою вони повинні представити сміливі національні плани по скороченню викидів парникових газів до 2020 року, що

¹⁷⁶ *Cadzow Enterprises Pty Ltd v Port Phillip County Council*. Filing Date: 2010;

¹⁷⁷ *Gippsland Coastal Board v. South Gippsland Shire Council* Filing Date: 2008;

дозволить світу встати на шлях скорочення цих викидів щонайменше на 45 відсотків до 2030 року.

Підсумовуючи розділ, можна визначити, що зміна клімату тісно пов'язана з фундаментальною сутністю соціальної політики, тобто, захистом інтересів людей, створенням соціально-економічних передумов для реалізації громадянами, різними верствами і групами населення своїх потреб і інтересів, прояву активності в розкритті особистості. Без урахування цього зв'язку не буде існувати реальної демократії.

Кожна функція соціальної держави має додатково розглядатися з сторони зміни клімату. Так, мають бути прийняті дії по подоланню безробіття та інвалідності, спричиненими наслідками кліматичних змін, охороні здоров'я, зокрема, в розрізі підготовки до спалахів захворювань, яких не було раніше. Наприклад, у м. Дніпро ніколи раніше не було тарантулів та каракуртів (Чорна вдова), але в останні роки вони з'явилися та являють реальну загрозу населенню. Лікарні мають отримати протиотруту та контролювати ситуацію. Держава зобов'язана вчиняти позитивні дії для захисту житла та/або бути готовою забезпечити іншим житлом постраждале населення та інше, згладжувати соціальну нерівність.

Потреби населення є так само динамічними, як і розвиток будь-якої концепції права, а в контексті зміни клімату швидке реагування та посилення зобов'язань країн перед власним населенням неможливо ігнорувати.

ВИСНОВКИ

Підсумовуючи роботу можна зазначити, що зв'язок зміни клімату та прав людини став об'єктом окремих досліджень з 1985 року, і лише починаючи з 2005 року об'єктом скарг та судових спорів. Сучасні міжнародні дослідження демонструють чіткі причинно-наслідкові зв'язки між зміною клімату та кліматичних змін та порушенням низки прав людини, включаючи право на життя, право на здоров'я, право на воду, санітарні послуги, харчування, житло, самовизначення, культуру і розвиток.

Самому існуванню багатьох націй (наприклад, острівних) загрожує ризик знищення, зміни клімату мають численні наслідки для передачі захворювань, включаючи подовження їх сезону передачі та розширення географічного ареалу, очікувана масова міграція людей, змушених або голодувати, або рухатися, «створить величезні і безпрецедентні проблеми для управління» і, ймовірно, стимулює «націоналістичні, ксенофобські, расистські та інші заходи реагування» тому для забезпечення прав людини необхідно, щоб міжнародне співтовариство відновило до них свій інтерес і вивело екологічні права на новий рівень міжнародно-правового захисту вже зараз.

Кліматичні права є складовою права на здорове і безпечне довкілля, яке тісно переплетене з іншими правами та є вже доведеним. Вони мають ті самі риси, що і право на навколишнє середовище, тобто містять негативні, позитивні обов'язки держави, а також солідарну частину. Кліматичні права мають визнаватись на всіх рівнях та пильно контролюватися державою та міжнародними організаціями, оскільки є невід'ємною частиною справедливого балансу та захисту людства. Без урахування цього зв'язку не буде існувати реальної демократії.

Оскільки визначення дискримінації означає, що певні групи населення зазнають обмеження користування правами, то кліматична дискримінація має місце. Ця дискримінація є непрямною, оскільки наразі

говориться про зміну клімату та її вплив в цілому на кожного, але через свої ознаки багато груп населення при тому самому підході отримують менш сприятливі умови для життя, здоров'я та ін., ніж більшість. Через це кліматичні права мають включати право не бути дискримінованим і групи населення, які вже є вразливими, страждають в першу чергу. До таких груп відносяться люди або громади, вразливість яких обумовлена бідністю, статтю, віком, інвалідністю, географічним становищем, культурним середовищем або етнічним походженням. Важливим є допуск цих груп до прийняття рішень та особлива увага при розгляді проблем зміни клімату чи адаптації до неї.

Кліматичні права – право кожної людини жити в стабільному кліматичному середовищі. Вони включають право людини на участь в прийнятті будь-яких рішень, пов'язаних з зміною клімату та право вимоги до держави за дії або бездіяльність, які пришвидшують зміну клімату або не захищають від настання негативних наслідків. Такими наслідками може стати як порушення здоров'я, так і кліматична міграція.

Загроза зміни клімату змушує держави втручатися та вчиняти позитивні дії, спрямовані на захист прав людини та пом'якшення наслідків для них, звертаючи особливу увагу на регіони, які постраждають першими, такі, як острівні держави або права корінних народів, які мають тісний зв'язок з природою, а отже, залежність від неї. Таке втручання є можливим, оскільки найбільший вплив на зміну є антропогенного походження.

Кожна функція соціальної держави має додатково розглядатися з сторони зміни клімату. Так, мають бути прийняті дії по подоланню безробіття та інвалідності, спричиненими наслідками кліматичних змін, охороні здоров'я, зокрема, в розрізі підготовки до спалахів захворювань, яких не було раніше. Наприклад, у м. Дніпро ніколи раніше не було тарантулів та каракуртів (Чорна вдова), але в останні роки вони з'явилися та являють реальну загрозу населенню. Лікарні мають отримати протиотруту та контролювати ситуацію.

Держава зобов'язана вчиняти позитивні дії для захисту житла та/або бути готовою забезпечити іншим житлом постраждале населення та інше,

згладжувати соціальну нерівність шляхом перерозподілу доходів, різноманітних пільг, програм та інших методів.

Потреби населення є так само динамічними, як і розвиток будь-якої концепції права, а в контексті зміни клімату швидке реагування та посилення зобов'язань країн перед власним населенням неможливо ігнорувати.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

Нормативно-правові акти

1. Конституція України Редакція від 21.02.2019;
2. Європейська Конвенція про захист прав і основоположних свобод людини, 3.03.1950
3. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права, ратифіковано Україною від 19.10.1973
4. Конвенція про права дитини від 20.11.1989 р
5. Міжнародна Конвенція про захист прав всіх трудящих-мігрантів і членів їх сімей від 18.12.1990
6. Конвенція про права осіб з інвалідністю від 13 грудня 2006 р
7. Африканська хартія прав і народів 1981
8. Рамкова Конвенція Організації Об'єднаних Націй про зміну клімату, 4.07.1992;
9. Кіотський протокол до Рамкової конвенції Організації Об'єднаних Націй про зміну клімату, ред. Від 17.11.2006;
10. Організація Конвенція, Редакція від 27.05.2005;
11. Конституція Всесвітньої організації охорони здоров'я від 22.07.1946;
12. Міжнародна конвенція про ліквідацію всіх форм расової дискримінації від 4 січня 1969 року;
13. Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права від 16 грудня 1966 року;
14. Загальний коментар №14 до Міжнародного пакту про економічні, соціальні та культурні права;
15. Конвенція ЮНЕСКО про охорону та заохочення розмаїття і культурного самовираження 20.10.2005;
16. Загальна Декларація ООН – 10.12.1948;

17. Закон України «Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні» Редакція від 30.05.2014;
18. Статут Міжнародної організації праці 1919р.;
19. Монреальський протокол про речовини, що руйнують озоновий шар 1987
20. Віденська конвенція про охорону озонового шару 1985 року

Судова практика та документи міжнародних організацій

21. Climat Change 2007 - Impact, Adaptaion and Vulnerability : Contribution of Working Group II to the Fourth Assessment Report of the IPCC;
22. Управління Верховного комісара Організації Об'єднаних Націй з прав людини "Доповідь щодо ситуації з правами людини в Україні 16 травня – 15 серпня 2016 р" 52р
23. Рішення Конституційного Суду України у справі Справа N 1-13/2002 від 29.05.2002
24. IPCC AR5 WG1 Summary for Policymakers 2013, p. 17 ;
25. Позиція Конституційного Суду України №№ 11/99, 3/18;
26. Міжамериканський суд з прав людини, навколишнього середовища і прав людини, Консультативний висновок Оси-23/17 від 15.11.2017 року, на прохання Республіки Колумбії;
27. Ministry of Environment, Energy and Water [MEEW] (2007). National Adaptation Programme of Action: The Republic of Maldives. Available: <http://unfccc.int/resource/docs/napa/mdv01.pdf> ;
28. Ministry of Home Affairs, Housing and Environment [MHAHE] (2001). First National Communication of the Republic of Maldives. Available: Retrieved from <http://unfccc.int/resource/docs/natc/maldnc1.pdf> ;
29. HUMAN RIGHTS COUNCIL RESOLUTION 7/23 "HUMAN RIGHTS AND CLIMATE CHANGE" 25th September 2008 85p;

30. Available:

https://www2.ohchr.org/english/issues/climatechange/docs/submissions/Maldives_Submission.pdf

31. ВОЗ викладення фактів №31 – 52p;

32. CASE THE PEOPLE OF THE STATE OF CALIFORNIA v. BP P.L.C., et al.

33. IPCC Fifth Assessment Report 2015, 167p

34. World Health Organization 2014, 180p;

35. WHO, “Gender inequities in environmental health”, document EUR/5067874/151 (2008), 16p;

36. WHO, “Climate change and health”, 74p;

37. WHO, Quantitative Risk Assessment, 22p;

38. Special Rapporteur on the right of everyone to the enjoyment of the highest attainable standard of health, statement made during the panel discussion on climate change and the right to health on 3 March 2016;

39. Case Concerning the Gabčíkovo-Nagymaros Project (Hungary v. Slovakia), [1997] I.C.J. 92;

40. Annual report of the United Nations High Commissioner for Human Rights 2005, 252p ;

41. CASE Von Oeyen v. Southern California Edison Co., # 19STCV04409, 2019 ;

42. UNO climate change 2013, 92p ;

43. International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights, Dec. 16, 1966, 993 U.N.T.S.;

44. The Human Right to Water and Sanitation, G.A. (July 28, 2010) 4p;

45. International Covenant on Civil and Political Rights, art. 6, Dec. 16, 1966, 999 U.N.T.S. 171;

46. GC15, supra note 33, 11;

47. Доповідь ПРООН про розвиток людини 2004 року, 22с

48. Res. 2005/60;

49. IPCC, “Summary for policymakers”, Climate Change 2014: Impacts, Adaptation, and Vulnerability (IPCC, 2014);

50. IPCC, Climate Change 2014: Synthesis Report (IPCC, 2014) and IPCC, Global Warming of 1.5°C (IPCC, 2018);
51. A/HRC/41/39;
52. WHO, Gender, climate change and health (WHO, 2014);
53. Загальна рекомендація № 37 (2018) про гендерні аспекти зниження ризику лих в умовах зміни клімату і А / HRC / 41/26;
54. United Nations Development Programme (UNDP), Gender Equality in National Climate Action: Planning for Gender-Responsive Nationally Determined Contributions (UNDP, 2016);
55. Center for International Environmental Law and Global Initiative for Economic, Social and Cultural Rights, States' Human Rights Obligations in the Context of Climate Change: 2019 – 29p;
56. Загальна рекомендація № 27 про жінок похилого віку і Загальна рекомендація № 34 про права сільських жінок
57. CASE Maria Khan et al. v. Federation of Pakistan
58. et al., No. 8960 of 2019;
59. A / HRC / 35/13;
60. UNICEF, Unless we act now: The impact of climate change on children – 2015;
61. Зауваження загального порядку № 15 (2013) про право дитини на користування найбільш досконалими послугами охорони здоров'я;
62. CASE Sacchi et al. v. Argentina 2019;
63. A / HRC / 36/46;
64. Centre for Research on the Epidemiology of Disasters and United Nations Office for Disaster Risk Reduction, Economic Losses, Poverty and Disasters 1998-2017 (Centre for Research on) – 33p;
65. CRPD / C / SYC / CO / 1;
66. The UNESCO courier, 58p. Available:
https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000370327_eng ;
67. Соціальна справедливість. Available:
<http://www.un.org/ru/events/socialjusticeday>;

- 68.Окрема думка судді Конституційного Суду України Шишкіна В. І. стосовно Рішення Конституційного Суду України від 28 квітня 2009 р. № 9-рп/ 2009;
- 69.Нідерланди проти Ургенди, 2018 Гаазький апеляційний суд, Відділ права громадянської 09-10-2018, справа 200.178.245 / 01;
- 70.A / HRC / 25/53 2013;
- 71.A/HRC/37/59;
- 72.Великобританія АССС / С / 2010/53; ЕСЕ / МР.РР / С.1 / 2013/3, 11 січня 2013, пункт 74;
- 73.Білорусь АССС / С / 2009/37; ЕСЕ / МР.РР / С.1 / 2011/11 / Add.2, 12 травня 2011, пункт 67;
- 74.Австрія АССС / С / 2010/48; ЕСЕ / МР.РР / С.1 / 2012/4, 16 апреля 2012, пункт 66;
- 75.Чеська Республіка АССС / С / 2012/70; ЕСЕ / МР.РР / С.1 / 2014/9, 4 червня 2014 року, пункт 63;
- 76.Committee on Economic, Social and Cultural Rights, general comment No. 3 on the nature of States parties' obligations (E/1991/23);
- 77.Committee on Economic, Social, and Cultural Rights, "Climate change and the International Covenant on Economic, Social, and Cultural Rights", 8 October 2018. URL: www.ohchr.org/en/NewsEvents/Pages/DisplayNews.aspx?NewsID=23691&LangID=E. ;
- 78.Expert Group on Climate Obligations of Enterprises , Principles on Climate Obligations of Enterprises: Legal Perspectives for Global Challenges (Expert Group on Climate Obligations of Enterprises, 2018) – 309p;
- 79.Декларація про право та обов'язки окремих осіб, груп і органів суспільства заохочувати і захищати загально визнані права людини та основні свободи (A / RES / 53/144)

- 80.Резолюція 40/11 Ради з прав людини про визнання вкладу екологічних правозахисників в здійснення прав людини, охорону навколишнього середовища та сталий розвиток (А / HRC / RES / 40/11);
- 81.Climat Vulnerability monitor, DARA, 2012, 360p;
- 82.ЄКПЛ Протокол 1 ст.1

Наукова література

- 83.Young, Davis A. The biblical Flood: a case study of the Church's response to extrabiblical evidence. — Grand Rapids, Mich : Eerdmans, 1995. —327p.;
- 84.Barkans J., Zicmane I. —Peculiarities of annual flows of World`s rivers (with D.Zalostiba participation (8.3.Ch.)), World Energy Council, Nacional Committee of Latvia. Riga: RTU, 2005, 210p.;
- 85.Чичерин Б. Н. Собственность и государство. — СПб.: Издательство РХГА, 2005. — 824 с.;
86. Молдован В. В. Правознавство: [навч. посіб.] / В. В. Молдован. — К.: Центр учбової літератури, 2010. — 184 с.
- 87.Susan Moller Okin, Liberty and Welfare: Some Issues in Human Rights Theory, in Nomos XXIII: HUMAN RIGHTS 230, 237 (J. Roland Pennock & John W. Chapman eds., 1981);
- 88.Глухарева Л.И. Теория прав человека: предмет, методология, этапы развития // Право и жизнь. 2004. - № 67(3). -С. 61-82.-1,25 п.л
- 89.Knox JH Linking Human Rights and Climate Change at the United Nations // Harvard Environmental Law Review. 2009. Vol. 33 498p;
- 90.Глухарева Л.И. Права людини в сучасному світі: соціально-філософські основи і державно-правове регулювання 2003. – 303 с;
- 91.Уетсон Бернс Г. Права людини - 262 с.;

92. McGuigan C, Reynolds R, Wiedmer D. Poverty and climate change: assessing impacts in developing countries and the initiatives of the international community. London: London School of Economics Consultancy Project for the Overseas Development Institute – 40p;
93. M. Ezzati, A.D. Lopez, A. Rodgers, C.J.L. Murray (Eds.), Comparative Quantification of Health Risks: Global and Regional Burden of Disease Attributable to Selected Major Risk Factors, Vol. 2, World Health Organization, Geneva (2004) – 1200p;
94. Т.А. Сошникова «Соціальна справедливість і право: проблеми теорії і практики» 2016р - 311 с.;
95. Морозова Л.А. «Теорія держави і права» 2010.- 384 с.;
96. Платон. Держава // Т. 3. ч. 1. М.: вид-во «Думка», 1970 -132с;
97. Kahn Ribeiro, S et al. Transport and its infrastructure. In: Climate Change 2007: Mitigation. Contribution of Working Group III to the Fourth Assessment Report of the Intergovernmental Panel on Climate Change. Cambridge, Cambridge University Press, 2007 – 64p;

Інші джерела

98. Екабс Барканс, Диана Жалостиба "К ПРОБЛЕМЕ ИЗМЕНЕНИЯ КЛИМАТА ЗЕМЛИ", Рига 2010, 93 с.;
99. ROZ PIDCOCK “Explainer: How do scientists measure global temperature?” Available: <https://www.carbonbrief.org/explainer-how-do-scientists-measure-global-temperature>;
100. Національний екологічний центр України «Зміна клімату». [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://necu.org.ua/climate/>
101. Limon M. Human Rights and Climate Change: Constructing a Case for Political Action // Harvard Environmental Law Review. 2009;
102. «Довкілля і клімат: інформаційно-аналітичний огляд екологічної та кліматичної політики і права ЄС» за грудень 2018 року;

103. H. E. Mr. Ahmed Khaleel, Chairperson of the Delegation 29 September 2008, Available: <https://www.un.org/en/ga/63/generaldebate/maldives.shtml> ;
104. Michigan Journal of Environmental & Administrative Law 2015 "Too Many Cooks in the Climate Change Kitchen: The Case for an Administrative Remedy for Damages Caused by Increased Greenhouse Gas Concentrations" 31p;
105. УГСПЛ Максим Щербатюк, Володимир Яворський "право на здоров'я" 2006р ;
106. Аналітичне дослідження про вплив зміни клімату на використання права на здоров'я, режим доступу: <https://www.ohchr.org/RU/Issues/HRAndClimateChange/Pages/RightHealth.aspx> ;
107. M.F. Cortez, "Air pollution exposure in pregnancy linked to autism in study" (Bloomberg, 18 December 2014);
108. Various inputs, including WHO; and G. Mercer, "The link between Zika and climate change", The Atlantic (24 February 2016);
109. G.C. Nelson and others, Climate change: Impact on Agriculture and Costs of Adaptation, International Food Policy Research Institute (Washington, D.C., 2009) 30p;
110. Mario J. Molina Available: <https://www.nobelprize.org/prizes/chemistry/1995/molina/biographical/> ;
111. Альтернативная Нобелевская премия. Режим доступу: <https://www.dw.com>
112. Supreme Court of Colombia, Demanda Generaciones Futuras v. Minambiente, Decision of 5 April 2018, and Lahore High Court, Leghari v. Federation of Pakistan, W.P. No. 25501/201, Decision of 4 April 2015;
113. Ковінько Д.В "ІСТОРІЯ ІДЕЙ ТА ОСНОВНІ ЕТАПИ РОЗВИТКУ ПРАВ ЛЮДИНИ" - 7р;
114. Planton, Serge (2013) – 1447р;

115. London school of economics and political science. Available: <http://www.lse.ac.uk/> ;
116. 'Climate apartheid': UN expert says human rights may not survive. Available: <https://www.theguardian.com/environment/2019/jun/25/climate-apartheid-united-nations-expert-says-human-rights-may-not-survive-crisis> ;
117. Gross J. The severe impact of climate change on developing countries. *Med Global Surv* 2002 – 5p;
118. Patz JA, Gibbs HK, Foley JA, et al. Climate change and global health: quantifying a growing ethical crisis. *EcoHealth* 2007 – 9p;
119. World Bank, *Shock Waves: Managing the Impacts of Climate Change on Poverty, Climate Change and Development Series* (Washington, D.C., World Bank, 2016). Available: <http://documents.worldbank.org/curated/en/260011486755946625/Shock-waves-managing-the-impacts-of-climate-change-on-poverty> ;
120. Moore FC, Diaz DB. Temperature impacts on economic growth warrant stringent mitigation policy – 5p;
121. Oxfam, "Extreme Carbon Inequality: Why the Paris climate deal must put the poorest, lowest emitting and most vulnerable people first", Oxfam Media Briefing (Oxfam, 2015) – 14p;
122. M. Williams Integrating a gender perspective in climate change, development policy and the UNFCCC South Centre Climate Policy Brief, 12 (2013), pp. 1-8;
123. A.J. McMichael, D. Campbell-Lendrum, S. Kovats, et al. *Global climate change* 2003 – 333p;
124. Thomas, Vinod "Climate change and natural disasters: Transforming economies and policies for a sustainable future" 2017 - 185p
125. Wernham Health effects of climate change in Arctic indigenous communities B.S. Levy, J.A. Patz (Eds.), *Climate Change and Public Health*, Oxford University Press, New York (2015), pp. 16-18;
126. Permanent Forum on Indigenous Issues, "Climate change and indigenous peoples" 2007 – 3p;

127. Roelofs, D.H. Wegman Workers: The “climate canaries”? B.S. Levy, J.A. Patz (Eds.), *Climate Change and Public Health*, Oxford University Press, New York (2015), pp. 18-19;
128. Живков Тодор. Вибрані промови і статті. Липень 1975 - березень 1981 р;
129. Social Justice Day 2016. Available: <http://www.un.org/ru/sg/messages/2016/socialjusticeday.shtml> ;
130. Морозова Л.А. «Теорія держави і права» 2010.- 384 с.;
131. *Natural Hazards*, August 2016, Volume 83, Issue 1, pp 129–147;
132. Henstra and Thistlethwaite 2017 – 43p;
133. Thaler and Hartmann 2016 – 18p;
134. Campbell & Christopher 2012. *Teaching Mindfulness* – 13p;
135. Fraser 1995 – 26p;
136. Axel Honneth First Published June 1, 2001 “Recognition or Redistribution?”. Available: <https://journals.sagepub.com/doi/10.1177/02632760122051779>;
137. ERIC A. POSNER AND CASS R. SUNSTEIN "Global Warming and Social Justice" – 8p;
138. Тесса Хан "Судові процеси - це потужний інструмент для залучення відповідальних за кліматичну кризу до відповідальності". Режим доступу: <https://time.com/5686087/courtroom-climate-change-litigation/> ;
139. F. Salamanca, M. Georgescu, A. Mahalov “Anthropogenic heating of the urban environment due to air conditioning” 2010;
140. Sukhdev P, Bishop J, Ten Brink P, et al. TEEB climate issues update September 2009: the economics of ecosystems and biodiversity. Programa N U Para El Medio Ambiente (UNEP) 2009;1–34;
141. GRID-Arendal Mangrove planting saves lives in Vietnam GRID, Arendal, Norway (2002);
142. J.P. Kelleher “Climate change ethics” January 2015;

143. «Всесвітній день соціальної справедливості 2016» Лео Сіббел 2016 – 13р;
144. Stern N. The Stern review: The economics of climate change. 2006 – 4р;
145. Nordhaus WD. A review of the Stern Review on the Economics of Climate Change. J Econ Lit 2007 – 19р;
146. Discussion draft «THE SOCIAL DIMENSIONS OF CLIMATE CHANGE» - 48р;
147. “Demanda Generaciones Futuras v. Minambiente” Filing Date: 2018;
148. Cadzow Enterprises Pty Ltd v Port Phillip County Council. Filing Date: 2010;
149. Gippsland Coastal Board v. South Gippsland Shire Council Filing Date: 2008;
150. BFM.RU Ураган «Сэнди» парализовал Восточное побережье США
Режим доступа: <https://www.bfm.ru/amp/news/197921>
151. Непотопляемый ковчег. Режим доступа:
<https://lenta.ru/articles/2013/06/15/protection/>
152. Greta Thunberg Available:
https://www.fischerverlage.de/autor/greta_thunberg/a4684841
153. Malibu Winery, Homeowners Sue SCE Over Woolsey Fire Damage
Available: <https://www.nbclosangeles.com/news/local/malibu-winery-homeowners-sue-sce-over-woolsey-fire-damage/1222/>
154. Кашин В.В. "ЖИЗНЬ И УЧЕНИЕ ЗЕНОНА ИЗ КИТИОНА"
155. Josiah Ober "What the Ancient Greeks Can Tell Us About Democracy" 2007 25р
156. Цельєв О. В. "Сфери і способи впливу держави на право" 3р
157. Karel Vasak’s Generations of Rights and the Contemporary Human Rights Discourse 21р
158. Луцький Р.П. "ФОРМИ ВИРАЗУ ПОЗИТИВНОГО ПРАВА ТА ЇХ ІЄРАРХІЧНІСТЬ" 5р
159. І.М. Мельничук "НОРМАТИВНО-ПРАВОВІ АКТИ МІНІСТЕРСТВ, ІНШИХ ЦЕНТРАЛЬНИХ ОРГАНІВ ВИКОНАВЧОЇ ВЛАДИ, ПРАВОВІ

АСПЕКТИ ЇХ ВИКОНАННЯ ТА ЗАСТОСУВАННЯ" Режим доступу:
https://minjust.gov.ua/m/str_7948

160. Заморська Л. І. "НАПРЯМ 1. ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА" 7р